

خاورشناسی و حدیث

سهیلا شینی میرزا

چکیده:

در پنج قرن اخیر خاورشناسان به مسأله حدیث علاقه‌مند شده و در این موضوع تحقیقات و تألیفاتی داشته‌اند. این مقاله به سیر تاریخی مطالعات حدیثی خاورشناسان پرداخته و آنهایی که در این حوزه فعالیت داشته‌اند معرفی نموده است. نویسنده بر این باور است که فعالیت‌های حدیثی خاورشناسان در چهار حوزه کاری فهرست‌نویسی، تصحیح و تحقیق، ترجمه و تألیف و پژوهش صورت گرفته است و نمونه‌هایی از فعالیت‌های آنها از نظر گذرانده است.

بخش پایانی مقاله به معرفی جریان‌ها و مکاتب خاورشناسی در حوزه حدیث اختصاص دارد. کلید واژه‌ها: خاورشناسی، حدیث، خاورشناسان، آثار، مکاتب و جریان‌ها.

۱. شکل‌گیری مطالعات خاورشناسی در حوزه حدیث

شاید بتوان که گنت نخستین بار هرپلو (۱۶۲۵ - ۱۶۹۵م) خاورشناس فرانسوی قرن هفدهم در دایرةالمعارفی به نام کتابنامه شرقی درباره حدیث اظهار نظر کرد. وی در ذیل مدخل حدیث نوشت: [حدیث یعنی] داستان، خبر شنیده شده، سخنان پیامبر، مطالبی که به پیامبر منسوب است و زبان به زبان نقل شده است.

او در این بررسی، ضمن سست خواندن احادیث، ریشه کتب حدیثی را تلمود معرفی کرد.^۱ اما فعالیت‌های گسترده خاورشناسان در موضوع حدیث از ابتدای قرن نوزدهم با ترجمه احادیث اهل سنت به زبان‌های لاتین آغاز شد.

نخستین بار کتاب مصابیح السنة اثر حسین بن مسعود بغوی (۴۲۳ - ۱۶۵ق) در سال‌های ۱۸۰۹ -

۱. و معروف الاستشراق من السنة والسیرة، مجلة مركز بحوث السنة والسیرة، ش ۸، ص ۷۰، ۱۴۱۵ق.

۱۸۱۰م، از سوی ماتیوز به زبان انگلیسی ترجمه شد و سال‌ها این ترجمه، نخستین ترجمه لاتین از روایات اسلامی به شمار می‌رفت.^۲

مرحله دوم پرداختن به حدیث از نیمه دوم قرن نوزدهم با نگارش مقالات تحلیلی درباره حدیث و چاپ کتب حدیث در غرب آغاز شد.

نخستین مقاله تحلیلی را کریل در سال ۱۸۵۰م، با عنوان «تحلیلی از صحیح البخاری» تحریر کرد و در مجله انجمن مطالعات شرقی منتشر شد.^۳ در همین سال‌ها دو خاورشناس دیگر از زاویه سیره پیامبر به ارزیابی و تحلیل از روایات اسلامی پرداختند. ویلیام مویر در سال‌های ۱۸۵۶ تا ۱۸۶۱م، کتابی با عنوان سیره النبی تحریر کرد^۴ و فصلی طولانی را به حدیث اختصاص داد.^۵ همچنین شپرنگر در کتاب حیاة محمد - که در سال ۱۸۶۱م منتشر شد -^۶ فصلی را به حدیث اختصاص داد.^۷

مرحله سوم، چاپ صحیح البخاری در سال ۱۸۶۲م، از سوی کریل است که در سال ۱۸۶۷م، متوقف گردید تا اینکه یونبل ادامه آن را در سال‌های ۱۹۰۷ و ۱۹۰۸م، به پایان رساند.^۸

مرحله چهارم، فهرست‌نویسی مخطوطات عربی - حدیثی در کتابخانه‌های غرب است. ویلیام آلوارد جلد سوم از کتاب فهرس المخطوطات العربیة فی مکتبة برلین را - که در سال‌های ۱۸۸۷ - ۱۸۹۹م، منتشر کرد -^۹ به «الحدیث النبوی و علومه» اختصاص داد.^{۱۰}

گلدزیهر کتاب دراسات محمدیة را در سال‌های ۱۸۹۰ و ۱۸۹۹م، به چاپ رساند.^{۱۱} این اثر تأثیرگذارترین نوشته در طرح تشکیک درباره احادیث اسلامی به شمار می‌رود و همه خاورشناسانی که چنین گرایشی دارند، از وی تأثیر پذیرفته‌اند.

در سال‌های ۱۹۰۳ تا ۱۹۱۴م، ترجمه فرانسوی صحیح البخاری در پاریس به چاپ رسید. این کار توسط دو خاورشناس فرانسوی به نام‌های هوداس و مارسه به انجام رسید.^{۱۲} انجام فهرست کامل کتب نه‌گانه حدیث اهل سنت با عنوان المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی در سال‌های ۱۹۳۶ تا ۱۹۶۹م، از کارهای بزرگ خاورشناسان در قرن بیستم به شمار می‌رود. نیز در این قرن فعالیت‌های

۲. مجله مرکز بحوث السنة والسیره، ش ۵، ص ۴۵۱-۴۵۲، ۴۱۰-۴۱۱/۱۹۹۱م.

۳. همان، ص ۴۵۰.

۴. المستشرقون، ج ۲، ص ۵۹.

۵. مجله مرکز بحوث السنة والسیره، ش ۵، ص ۴۵۲.

۶. تاریخ حركة الاستشراق، ص ۱۸۶.

۷. مجله مرکز بحوث السنة والسیره، ش ۵، ص ۴۵۲.

۸. همان، ص ۴۴۹ و ۴۵۰، پاورقی.

۹. المستشرقون، ج ۱۲، ص ۳۸۳؛ دایرة المعارف مستشرقان، ص ۲۰.

۱۰. مجله مرکز بحوث السنة والسیره، ش ۵، ص ۴۵۵.

۱۱. المستشرقون، ج ۱، ص ۲۵۲ و ۲۰۱.

۱۲. همان، ج ۱، ص ۲۵۲ و ۲۰۱.

چهارگانه خاورشناسان، یعنی ترجمه، تصحیح، تحلیل و فهرست‌نگاری و معجم‌نویسی بسیار گسترش یافت.

۲. آشنایی با خاورشناسان در حوزه حدیث

آشنایی با خاورشناسانی که در طول بیش از دو قرن به مطالعات حدیثی پرداخته‌اند و آگاهی یافتن از آثار و آرای آنان، نخستین گام برای ورود به عرصه نقد و بررسی و نیز شناسایی نحله‌ها و جریان‌هاست. این مطالعات، اگر برپایه تاریخی تنظیم گردد، می‌تواند تحولات صورت گرفته در این زمینه را نیز به نمایش گذارد. بر این پایه، در این مقاله تلاش می‌شود گزارش اجمالی بر پایه ترتیب تاریخی از خاورشناسانی که اثر یا آثاری در حوزه‌های مرتبط با حدیث چون متون حدیث، سیره پیامبر، رجال و طبقات، خواه به صورت تحقیق و تصحیح و یا پژوهش و تألیف و یا به شکلی دیگر عرضه داشته‌اند، ارائه گردد. در این معرفی تلاش می‌شود برای هر یک از خاورشناسان این اطلاعات حتی‌المقدور ارائه گردد: ۱. خلاصه‌ای از زندگی‌نامه، ۲. معرفی آثار در حوزه اسلامی، ۳. معرفی آثار در حوزه حدیث، ۴. گزارشی از دیدگاه‌های خاورشناس در زمینه حدیث، ۵. معرفی نقد و بررسی‌های انجام شده درباره دیدگاه‌های حدیثی وی.

یادآوری می‌شود از آن‌رو که آثار این خاورشناسان به زبان‌های عربی و فارسی ترجمه نشده و نیز متون انگلیسی اکثر آنها در دسترس نیست، تشخیص زمینه‌های فعالیت علمی آنان در زمینه حدیث دشوار است؛ چرا که بسیاری اوقات آنان دیدگاه‌های خود را در قالب کتاب‌های بررسی فقهی یا تاریخی و یا بررسی عقاید مسلمانان بازگفته‌اند. از این رو، جز به موارد متیقن و قطعی نپرداخته‌ایم و نیز انکار نمی‌کنیم که این گزارش و فهرست، کامل نیست.

از سوی دیگر، شرح حال و معرفی آثار خاورشناسان معاصر در کتب مربوط به شناسایی خاورشناسان درج نشده و امکان از قلم افتادن آنها وجود دارد. با این همه، امیدواریم این جستجوها زمینه را برای تتبع و پی‌گیری‌های کامل‌تر فراهم آورد.

۱-۲. هرپلو (۱۶۲۵ - ۱۶۹۵م) خاورشناس فرانسوی^{۱۳}

او در ۱۴ دسامبر ۱۶۳۵م، در پاریس به دنیا آمد و در دسامبر ۱۶۹۵م، در همانجا درگذشت و در پاریس به فراگیری زبان‌های یونانی، لاتین و فلسفه پرداخت و با زبان‌های عبری، سریانی کهدانی، عربی، فارسی و ترکی آشنا شد و برای ادامه تحصیل به ایتالیا رفت. وی دایرة‌المعارفی را تدوین کرد که شامل تمام اطلاعات مربوط به شرق بود که در کتب عربی، فارسی و ترکی وجود داشت؛ اما منابع مورد استفاده او آثار نویسندگان متأخر بود.

او ابتدا می‌خواست آن را به همان شکل اصلی به چاپ رساند، ولی چون دسترسی به حروف چاپی عربی نداشت، نتوانست آن را به چاپ رساند و آن را به فرانسه ترجمه کرد؛ لکن پیش از چاپ آن درگذشت و آنتوان گالان در سال ۱۶۹۷م، آن را به چاپ رسانید و در سال ۱۷۷۶م، در هلند تجدید چاپ شد. همچنین به زبان آلمانی نیز ترجمه شد.^{۱۴}

هربلو در مدخل حدیث، رأیی را درباره حدیث مسلمانان ارائه کرد که شاید نخستین اظهارنظر مکتوب خاورشناسان درباره حدیث به شمار می‌رود. او حدیث را با قصه و داستان یکی دانست و ریشه احادیث را تلمود برشمرد.^{۱۵}

۲-۲. ماتیوز (؟) ۱۶-۱۷ خاورشناس انگلیسی

نجیب عقیقی در شرح حال وی تنها از دو اثر او به نام ایمان العرب و کتاب‌هایی در زمینه خاور نزدیک یاد می‌کند و اطلاع دیگری حتی از ولادت و وفات وی را ذکر نکرده است؛^{۱۸} اما پوفان مولر می‌نویسد که او ترجمه مصابیح السنه را در سال‌های ۱۸۰۹ - ۱۸۱۰م، به زبان انگلیسی در کلکته منتشر کرده است. تا سال‌ها این نخستین ترجمه کتاب حدیث به زبان‌های لاتین به شمار می‌رفت.^{۱۹}

۳-۲. شپرنگر، الویس (۱۸۱۳ - ۱۸۹۳م) خاورشناس اتریشی

او خاورشناس مشهور اتریشی است که در کتابشناسی و تاریخ و جغرافیای ممالک اسلامی تخصص داشته و بر بیست و پنج زبان مسلط بوده است. تحصیلات او در اینسبروک، وین، پاریس و هلند به انجام رسید و از دوران جوانی اوقات خود را به مطالعات اسلام‌شناسی و آسیایی اختصاص داد و نیز درباره مشرق‌زمین و ادبیات آن اطلاعات زیادی به دست آورد.

در سال ۱۸۴۰م، برای مطالعه نسخه‌های خطی به لیدن رفت و در آنجا بود که با تحصیل طب و گذراندن پایان‌نامه تحصیلی به عنوان اصول پزشکی عربی در دوران خلفا^{۲۱} به اخذ دکتری در طب نایل شد و در ۱۸۲۸م، تبعه انگلیس گردید و شرکت هند شرقی او را به عنوان پزشک به هند فرستاد. وی در آنجا به نسخه‌های خطی بسیاری مربوط به فرهنگ اسلامی دست یافت و آنها را خریداری کرد و تعدادی را با چاپ سنگی انتشار داد. پس از چندی به سمت رئیس دانشکده اسلامی دهلی منصوب شد و علاوه بر آن، مترجم زبان فارسی گردید.

۱۴. همان، ج ۱، ص ۱۵۹؛ دایرة المعارف مستشرقان، ص ۷۰۹-۷۱۱.

۱۵. مجله مرکز بحوث السنه والسیره، ش ۸، ص ۷۰.

۱۶. با توجه به این‌که ترجمه وی در سال‌های ۱۸۰۹ و ۱۸۱۰م، به چاپ رسید، باید تولد وی در نیمه دوم قرن هیجدهم باشد.

17. MATTHEWS, B

۱۸. المستشرقون، ج ۲، ص ۶۸.

۱۹. مجله مرکز بحوث السنه والسیره، ش ۵، ص ۴۵۱-۴۵۲.

20. Sprenger, Al

21. De Originibus medicinae arabicae sub caliphatu (1840).

شپرنگر از کتابی که به عنوان نماینده کتابشناسی اثر سرهانری الیوت^{۲۲} (۱۸۰۸ - ۱۸۵۳م) در ۱۸۴۹م، برای نشان دادن موثران مسلمان انتشار یافته بود، استفاده کرد و به نسخه‌های خطی زیادی دست یافت.

وی مدت هجده ماه از ۱۸۴۸ تا ۱۸۴۹م، در دهلی، مدرّس و لکهنو اقامت کرد و از ۱۸۴۸م، منشی انجمن آسیایی کلکته گردید و در کتابخانه آن به مطالعه پرداخت و با کمک و راهنمایی یک دانشمند هندی با کتاب‌های زیادی آشنا شد.

همچنین به واسطه کتاب ویلیام ناساولیز^{۲۳} (۱۸۲۵ - ۱۸۸۹م) با موضوع فرهنگ فنی اصطلاحاتی که در علوم مسلمانان به کار رفته، به کتاب‌های خطی بسیار دیگری راهنمایی شد و آنچه را که می‌پسندید، خریداری کرد. شپرنگر در هندوستان به نسخه زیبایی از قرآن و تفسیر الکشاف زمخسری دست یافت و آن را در سال‌های ۱۸۵۶ تا ۱۸۶۲م، با چاپ سنگی انتشار داد. همچنین فهرست نسخه‌های خطی فارسی و عربی و هندوستانی کتابخانه‌های شاهی، شپرنگر را به کتاب‌های اسلامی و فارسی و هندوستانی رهبری کرد.

مطالعات شپرنگر به تاریخ صدر اسلام اختصاص دارد. وی با خریدن سیره ابن هشام، الطبقات ابن سعد، فتوح الشام واقدی، قسمتی از سالنامه طبری، سیره نبوی ابن عبدالبر، تاریخ ابن اثیر، تاریخ ابن حجر عسقلانی، یک اثر پر مغز و ارزنده و تحقیقی در سه جلد، درباره تاریخ زندگانی حضرت خاتم‌الانبیاء با همکاری پروفیسور نولدکه آلمانی در ۱۸۶۱م، نوشت که از نظر علمی مورد توجه دانشمندان اسلام‌شناس واقع گردید.^{۲۴}

وی برای نگارش کتاب مزبور نه تنها به منابع اصلی مراجعه کرده، بلکه زندگانی پیامبر اسلام توماس کارلایل (۱۷۹۵ - ۱۸۸۱م) و دیگر موثران اروپایی را هم مورد توجه و مراجعه قرار داده است. از کارهای دیگر وی در حوزه حدیث، چاپ کتاب الاصابه فی تمییز الصحابة ابن حجر و الاستیصار شیخ طوسی است.^{۲۵}

۲۲. عنوان کتاب الیوت عبارت بود از:

Bibliography Index to the Historians of Muhammadan India herausgegeben und arbeitete dann an einer Uebersetzung der wichtigsten Quellen. (1867 - 877).

23. W. Nassaulees

۲۴. کتاب مزبور با عنوان زندگانی و تعلیمات حضرت محمد ﷺ به چاپ رسید:

Das leben und die thehre des Mohammeds. Berlin (1869) 3 Bde.

از این کتاب یک دوره در کتابخانه ملی تهران موجود است و تحت شماره‌های ۹۲۴ تا ۹۲۶ ثبت شده است. (فرهنگ

خاورشناسان مشهور، ج ۲، ص ۶۵۰)

۲۵. حركة الاستشراق، ص ۱۸۴ - ۱۸۷؛ فرهنگ خاورشناسان مشهور، ج ۲، ص ۶۴۸ - ۶۵۱؛ المستشرقون، ج ۲، ص ۶۳۱.

۴-۲. وستنفلد (۱۸۰۸-۱۸۹۹م) خاورشناس آلمانی^{۲۶}

هاینریش فردیناند وستنفلد در ژوئیه ۱۸۰۸م، در «موندن» از توابع «هانور» به دنیا آمد. او در سال ۱۸۲۷م، وارد دانشگاه کوبینگن شد و مطالعات خود را در زمینه عهد قدیم آغاز کرد و همزمان در کلاس‌های زبان عربی، فارسی، سریانی و سانسکریت نیز حاضر شد. تخصص وی در زمینه زبان‌های شرقی است. او برای تکمیل تحصیلات در سال ۱۸۲۹م، راهی برلین شد.

حوزه کاری وی تاریخ و تراجم است. و از خاورشناسان پر اثر به شمار می‌رود. قریب به چهل اثر از وی به چاپ رسیده است. آثار وی در موضوع حدیث و دانش‌های حدیثی عبارت‌اند از:

۱. تحقیق و چاپ طبقات الحفاظ ذهبی، در سه جلد در سال ۱۸۳۱م، ۲. چاپ کتاب لباب الانساب ابو سعد سمعی، در سال ۱۸۳۵م، ۳. چاپ کتاب وفيات الأعیان ابن خلکان در فاصله سال‌های ۱۸۳۵ تا ۱۸۵۰م، ۴. چاپ میره ابن اسحاق به روایت عبدالملک بن هشام در دو جلد در سال‌های ۱۸۵۷م تا ۱۸۶۰م، ۵. چاپ مجموعه اخبار مکه در چهار جلد در سال‌های ۱۸۵۷ - ۱۸۶۱م، ۶. تاریخ مدینه برگرفته از کتاب سمهودی در سال ۱۸۶۱م.

۵-۲. ویلیام مویر (۱۸۱۹-۱۹۰۵م) خاورشناسی انگلیسی^{۲۷}

مویر در ۲۷ آوریل ۱۸۱۹م، در گلاسکو به دنیا آمد و در ۱۱ ژوئیه ۱۹۰۵م، در ادینبورگ اسکاتلند درگذشت. او در دانشگاه کلاسکو و ادینبورگ حقوق خواند. از سال ۱۸۸۵ تا ۱۹۰۲م، رئیس دانشگاه ادینبورگ شد. وی مدتی که در هندوستان مشغول به کار بود، زبان عربی را آموخت و مطالعات اسلامی را آغاز کرد و از شرق‌شناسان مسیحی بسیار متعصب بود. او بر پایه همین تعصب با هیئت‌های تبشیری همکاری فعال داشت و برخی آثارش (گواهی قرآن بر کتاب‌های مقدس یهود و مسیحیان) را برای بهره‌برداری این هیئت‌ها تحریر کرد. آثار وی عبارت‌اند از: ۱. زندگانی پیامبر و تاریخ اسلام^{۲۸}، در چهار جلد که در سال‌های ۱۸۵۶ - ۱۸۶۱م، در لندن به چاپ رسیده است، ۲. سالن‌گار خلافت^{۲۹} که در سال ۱۸۵۳م، به چاپ رسید و تاریخ خلفای راشدین و حکام اموی است، ۳. مالیک یا دولت بردگان در مصر (از ۱۲۶۰ - ۱۵۷۷م)^{۳۰}، ۴. گواهی قرآن بر کتاب‌های مقدس یهود و مسیحیان را در سال ۱۸۶۰م، منتشر کرد.^{۳۱} ۵. قرآن تصنیف و تعلیم آن که در سال ۱۸۷۷م، منتشر

26 . Heinrich Wuestenfeid Ferdinand

27 . WILLAM MUIR

28 . The lire of Mohomet and the History ot Islam.

29 . Annalsef the Caliphute.

چاپ دوم این کتاب در سال ۱۸۹۱م با عنوان: خلافت، پیدایش، انحطاط و سقوط در لندن منتشر شد.

The caliphate, its rise, oecline and fall.

در این چاپ تاریخ خلافت را تا پایان دوره عباسیان در مصر یعنی ۹۲۶ق/۱۵۲۰م بی گرفت.

۳۰. وی با این سه کتاب تاریخ اسلام را از آغاز تا ۱۵۵۷م بررسی کرد.

31 . The testimony borne by the coran to the Jewish and christianscriptures.

شد. ۳۲. ۶. جدال با اسلام که به سال ۱۹۸۷م، منتشر شد. ۳۳.

تعصب وی در تمام آثارش آشکار است. ۳۴ دیدگاه‌های وی درباره سیره پیامبر - که بخشی از حدیث است - در کتاب نخست وی درج شده است.

۶-۲. آلوارد (۱۸۲۸ - ۱۹۰۹م) ۳۵ خاورشناس آلمانی ۳۶

ویلیام آلوارد در شهر گرینسولد آلمان به دنیا آمد و دبیر کتابخانه‌ای در همان شهر و استاد دانشگاه مشهور آن بود. او متخصص در زبان عربی و اشعار جاهلی به شمار می‌رفت و با مخطوطات عربی آشنا بود. وی آثار فراوانی دارد که آنچه مربوط به حدیث است، ۳۷ جلد سوم از مجموعه ده جلدی فهرس المخطوطات العربیة فی مکتبة برلین است که در سال‌های ۱۸۸۷ - ۱۸۹۹م، به چاپ رسیده است. ۳۸

۷-۲. شون (۱۸۴۴ - ۱۹۱۳م) خاورشناسی بلژیکی ۳۹

در سال ۱۸۷۲م، به استادی کرسی زبان عربی در دانشگاه لوون ۴۰ (در بلژیک) برگزیده شد. اثر اصلی او کتابی با عنوان فهرست تألیفات عرب یا منسوب به عرب است که در فاصله سال‌های ۱۸۱۰ - ۱۸۸۵م، در اروپای مسیحی به انتشار درآمده است. ۴۱ او با این کتاب قصد داشته به تکمیل کتاب اشنورر، یعنی کتابنامه عربی دست زند. اشنورر در فهرست خود به ۴۳۱ عنوان کتاب از آثار عرب اشاره کرده است که همگی در فاصله سال‌های ۱۵۸۸ تا ۱۸۱۰م، (یعنی ۲۲۲ سال) در اروپا به چاپ رسیده‌اند. شون، در کار تدوین این فهرست - که مدت بیست سال به درازا کشید - وسواس و دقت خاصی را در خصوص مشاهده کتاب‌های مزبور میندول داشته و آثاری را که از نزدیک موفق به مشاهده آنها نشده، با علامت مشخص کرده است. سایر کتبی که از آنها اطلاع حاصل کرده است، به حدود هفت هزار مجلد بالغ می‌گردند. او در کار تدوین فهرست مزبور، کتاب‌های گوناگون را تحت موضوعات جداگانه‌ای دسته‌بندی کرده و در این میان، به ادبیات و به ویژه داستان، امثال و قصه‌های

32 . The coron Its composition and Teaching.

33 . The Mchammedan controversy.

۳۴ . المستشرقون، ج ۳، ص ۵۹؛ دایرة المعارف مستشرقان، ص ۶۳۵ - ۶۳۹؛ طبقات المستشرقین، ص ۲۰۳؛ حرکة الاستشراق، ص ۱۸۸ - ۱۸۹.

۳۵ . در دایرة المعارف مستشرقان سال تولد او ۱۸۲۸م، و در کتاب المستشرقون ۱۸۳۸م، درج شده است.

36 . AHLWARDT, WLLHEM

۳۷ . المستشرقون، ج ۲، ص ۳۸۳ - ۳۸۴؛ دایرة المعارف مستشرقان، ص ۱۸ - ۲۰.

۳۸ . مجلة مركز بحوث السنة والسیرة، ش ۵، ص ۴۴۹ و ۴۵۰ پاورقی.

39 . VICTOR CHAUVIN

40 . Louain.

41 . Bibliographie des ouvrages Arabes ou Relatifs aux Arabes, Publies dans l'Europe chretienne de 1810 a 1885.

فولکلوریک توجه خاصی داشته است.

شون در خصوص هر کتابی خلاصه‌ای از آن را ذکر کرده است. وی پیش از آن که بتواند به موضوعات دیگری همچون فقه، فلسفه، طب، علوم طبیعی، جغرافیا و بسیاری دیگر بپردازد، در سال ۱۹۱۳م، درگذشت و تا امروز نیز کسی کار او را پی نگرفته است.^{۴۳}

۸-۲. هودا (۱۸۴۰م-۱۹۱۶م) خاورشناسی فرانسوی^{۴۳}

اوتکاو هودا، استاد زبان عربی در الجزایر و متخصص در تاریخ مغرب عربی و سودان است و کتاب‌های فراوانی در این حوزه دارد.^{۴۴} در کنار مطالعات تاریخی و زبان‌شناختی در ترجمه چهار جلد از صحیح البخاری با ویلیام مارسه همکاری داشت. این ترجمه در سال‌های ۱۹۰۲م، در پاریس به چاپ رسید.^{۴۵}

۹-۲. گلدزیهر (۱۸۵۰م-۱۹۲۱م)

وی در ۲۲ ژوئن ۱۸۵۰م، در شهر اشتولونبرگ مجارستان به دنیا آمد. در سال ۱۸۷۰م، از دانشگاه لیپزیک دکتری مقدماتی گرفت و در سال ۱۸۲۷م، استادیار دانشگاه بوداپست شد. مدتی را در مصر اقامت کرد و سفرهایی به سوریه و فلسطین داشت. او از سال ۱۸۷۱م، با آکادمی مجارستان مرتبط شد و در سال ۱۹۰۷م، به ریاست یکی از بخش‌های آن برگزیده شد. وی در سال ۱۸۹۴م، استاد زبان‌های سامی شد.

تحقیقات وی بالغ بر ۵۸۲ فقره گزارش شده که از آن میان، نه کتاب و پانزده مقاله به مطالعات اسلامی اختصاص دارد. دیدگاه‌های حدیثی وی در دو کتاب المقیّده و الشریعة (ترجمه شده به زبان عربی و فارسی) و جلد دوم درامات محمدیه منعکس شده است.

۱۰-۲. کایتانی (۱۸۶۹م-۱۹۲۶م) خاورشناسی ایتالیایی^{۴۶}

وی در روم متولد شد و از دانشگاه همان‌جا فارغ‌التحصیل گردید. هفت زبان از جمله فارسی و عربی را می‌دانست و به کشورهای هند، ایران، مصر، سوریه و لبنان سفر کرد و کتابخانه‌ای با دویست هزار اثر گردآورد که پس از مرگش به مجتمع لان‌شاسی اهدا شد.

او آثار فراوانی را تألیف و تصحیح و منتشر کرده که آنچه به حوزه حدیث مربوط می‌شود عبارت‌اند از: ۱. سیره پیامبر، که در سال ۱۹۱۴م، در میلان به چاپ رسید. ۲. تاریخ اسلام، از سال اوّل

۴۲. دائرة المعارف مستشرقان، ص ۴۰۶-۴۰۷؛ طبقات المستشرقین، ص ۱۵۴-۱۵۵.

43. HOUADAS, O

۴۴. دائرة المعارف مستشرقان، ص ۷۲۰؛ المستشرقون، ج ۱، ص ۲۰۰-۲۰۲؛ طبقات المستشرقین، ص ۲۱۲.

۴۵. المستشرقون، ج ۱، ص ۲۰۱.

46. LEONE CAETANI

تا ۹۲۲، در پنج جلد که در روم و پاریس در سال‌های ۱۹۰۲ - ۱۹۱۸م، به چاپ رسیده است. ۳. سال‌شمار اسلام (حوایات الاسلام) که بازده جلد از آن به چاپ رسیده و دوره پیامبر و خلفای راشدین را در بر دارد. وی در جلد اول از این کتاب فصلی را با عنوان ملاحظات نقدیه عن القيمة التاريخية لا قدم ماوروی من السنة عن شؤن الرسول دارد.^{۴۷}

امین الخولی وی را در پاورقی‌هایی که بر کتاب اصول الفقه ساخت نوشته،^{۴۸} نخستین کسی معرفی می‌کند که مسأله نقد متن را مطرح ساخته و آن را بر مسلمانان خُرده گرفته است و شخصیت‌هایی مانند ساخت پس از او این مسأله را مطرح ساخته‌اند.^{۴۹}

۱۱-۲. هیار (۱۸۵۴م - ۱۹۲۷م) خاورشناس فرانسوی^{۵۰}

وی در پاریس زاده شد و از مدرسه زبان‌های شرقی و مدرسه عالی مطالعات زبان‌شناسی فارغ‌التحصیل شد. وی در سال ۱۹۷۵م، در کنسولگری فرانسه در دمشق مترجم بود و در سال‌های ۱۸۷۸ و ۱۸۸۵م، در ترکیه سمت مترجمی داشت و در سال ۱۸۹۷م، سرکنسول فرانسه در ترکیه بود. وی بر زبان‌های عربی، فارسی و ترکی تسلط داشت. او آثار فراوانی در حوزه مطالعات اسلامی دارد. از این میان، آنچه به حدیث مربوط است، عبارت‌اند از:

۱. مقاله‌ای درباره صحیح البخاری در مجله آسیایی به سال ۱۹۰۹م، منتشر کرد.

۲. مقاله‌ای درباره کتاب البیع من صحیح البخاری در همان مجله به سال ۱۹۱۴م، منتشر کرد.^{۵۱}

۱۲-۲. هوروفتیس (۱۸۷۴م - ۱۹۳۱م) خاورشناس آلمانی^{۵۲}

جوزف هورو فیتس - که استاد زبان عربی در دانشگاه گلگیره هند در سال‌های ۱۹۰۷م تا ۱۹۱۴م، بوده - متخصص اسلام در هند بوده است و آثار فراوانی در حوزه مطالعات اسلامی دارد. از این میان آنچه به حدیث مربوط می‌شود، عبارت‌اند از:

۱. المغازی واقدی که رساله دکتری او در سال ۱۸۹۸م، است، ۲. تصحیح و چاپ جلد‌های اول و

دوم از الطبقات ابن سعد در لندن در سال‌های ۱۹۰۴م، ۳. چاپ هیون الاخبار ابن قتیبه به همراه

ترجمه انگلیسی آن در سال‌های ۱۹۳۰ - ۱۹۳۱م، ۴. مقاله‌ای درباره اسناد چاپ شده در سال

۱۹۱۸م، ۵. شروح صحیح البخاری، چاپ شده در سال ۱۹۱۹م، در برلین، ۶. السیره و ما قبل فیها من

۴۷. اصول الفقه، ص ۶۵، پاورقی.

۴۸. همان، ص ۶۵-۶۶.

۴۹. برای آگاهی از زندگی کاتبانی ر. ک: تاریخ حركة الاستشراق، ص ۸۶-۸۷؛ المستشرقون، ج ۱، ص ۴۲۹-۴۳۰؛ فرهنگ خاورشناسان،

ص ۸۶-۸۷؛ طبقات المستشرقین، ص ۲۰۵.

50. HUART,CL

۵۱. المستشرقون، ج ۱، ص ۲۱۲-۲۱۶.

52. HOROVTTZ,J

شعر، چاپ شده در مجله الاسلام، ۱۹۲۲ و ۱۹۲۳ م. ۵۳

وی رای ویژه‌ای در اسناد حدیث دارد. او معتقد است، که اسناد حدیث در ثلث آخر قرن اول در میان مسلمانان شکل گرفته و ریشه عربی ندارد، بلکه نمونه‌هایی از این گونه اسناد را در مکتب‌های یهودی عصر تلمودی می‌توان یافت. ۵۴

۱۳- ۲. لامنس (۱۸۶۲-۱۹۳۷ م) خاورشناس بلژیکی ۵۵

وی در ژوئیه ۱۸۴۶ م، در بلژیک به دنیا آمد و در کودکی به بیروت رفت و در دانشکده عیسویان به تحصیل پرداخت. او در سال ۱۸۷۸ م، به جرگه راهبان مسیحی پیوست. وی روحانی مسیحی متعصبی بود که آثارش سرشار از تعصب و عاری از هرگونه انصاف است. آثار وی غالباً در دو موضوع سیره نبوی و آغاز حکومت بنی‌امیه نگارش یافته است.

لامنس در این آثار، غرض‌ورزی بسیاری در خصوص سیره نبوی روا داشته است. به نظر وی، قرآن یگانه منبعی است که باید در بیان سیره پیامبر ﷺ مورد استناد قرار گیرد، ولی این ادعا را بر آن افزوده که کتب حدیث، جملگی مجعول‌اند و با هدف ستایش از زندگی پیامبر ﷺ ساخته و پرداخته شده‌اند. او در این مورد، راه لئون کایتانی (۱۹۲۶ - ۱۸۶۹ م) را پیموده که هیچ ارزشی را برای کتب حدیث و سیره قایل نیست!

عبدالرحمن بدوی درباره وی می‌گوید:

من کتاب فاطمه و دختران محمد را بررسی کردم و دریافتم که غالب ارجاعات کتاب نادرست است و چنین مطالبی در آن مصادر وجود ندارد. از این‌رو، خواننده باید بداند که غالب ارجاعات وی تخریب، کج‌فهمی و دروغ‌پردازی است و از میان خاورشناسان متأخر نمی‌توان کسی را به این درجه از خباثت و فریبکاری یافت. ۵۶-۵۷

۱۴- ۲. آرنه جان ونسینک (۱۸۸۲-۱۹۳۹ م) خاورشناس هلندی ۵۸

وی در زمینه لغت‌های سامی و ادیان شرقی متخصص بود. در سال ۱۹۰۸ م استاد زبان عربی در دانشگاه لیدن شد و سپس به سال ۱۹۲۷ م، جانشین اسنوک در همان دانشگاه شد. پژوهش‌هایی در حوزه مطالعات اسلامی و به‌ویژه حدیث دارد. برخی از آثار او عبارت‌اند از: ۱. محمد و یهود در مدینه که

۵۳. همان، ج ۲، ص ۴۳۲-۴۳۳.

۵۴. مجله مرکز بحوث السنة والسیره، ش ۵، ص ۴۵۶-۴۵۷.

55. HENRI LAMMENS

۵۶. موسوعة المستشرقین، ص ۵۰۴.

۵۷. جهت آگاهی از شرح حال وی ر. ک: موسوعة المستشرقین، ص ۵۰۵-۵۰۳؛ حركة الاستشراق، ص ۲۱۸-۲۲۳؛ دایرة

المعارف، مستشرقان، ص ۵۶۱-۵۶۵.

58. ARENT JAN WENSINCK

رساله دکتری وی در دانشگاه لیدن به سال ۱۹۰۸م، است، ۵۹. ۲. الاسرائیلیات فی الاسلام، ۳. فهرس ذیل الحدیث، ۴. قيمة الحدیث فی الدراسات الاسلامیة، ۵. المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی، ۶. مفتاح كنوز السنة، ۷. فلسفة ابن خلدون الاجتماعیة، ۸. اندیشه غزالی، این کتاب به زبان فرانسه است و پس از مرگ وی در پاریس به سال ۱۹۴۰م، منتشر شد، ۶۱. ۹. عقیده اسلامی، رشد و تحول تاریخی آن، این کتاب به زبان انگلیسی و در ۱۹۳۳م، از سوی انتشارات دانشگاه کمبریج منتشر شد. ۶۱-۶۲

بر اساس فهرست یاد شده، پنج اثر از آثار وی درباره حدیث است؛ یعنی شماره‌های ۲ تا ۶ و از این میان دو اثر وی مشهور و شناخته شده در میان مسلمانان است: یکی مفتاح كنوز السنة و دیگری المعجم المفهرس لالفاظ احادیث النبوی. این دو اثر را در بخش فعالیت‌های حدیثی خاورشناسان به تفصیل معرفی کرده‌ایم.

۱۵-۲. آسین پالاسیوس (۱۸۷۱-۱۹۴۴م) خاورشناس اسپانیایی^{۶۳}

میگوئل آسین پالاسیوس در پنجم ژوئیه ۱۸۷۱م، در شهر زاراگزا در ۲۸۱ کیلومتری مادرید اسپانیا به دنیا آمد. وی در دانشکده ادبیات تحصیل کرد و همزمان تحصیلات دینی را نیز پی گرفت و کشیش شد. حوزه مطالعاتی او سه شخصیت مسلمان، یعنی ابن عربی، ابن حزم و غزالی است که پایان‌نامه دکتری‌اش نیز با عنوان غزالی: عقاید، اخلاق و زهد در ۱۹۰۱م، دفاع شده است. همچنین در مورد روابط اسلام و مسیحیت نیز مطالعاتی داشته است.

آثار او، به طور عمده، در چهار محور یاد شده (ابن حزم، ابن عربی، غزالی و روابط اسلام و مسیحیت) است. در حوزه کارهای حدیثی می‌توان از نوشته او به عنوان سخنان منسوب به عیسی علیه السلام در آثار نویسندگان مسلمان یاد کرد. این اثر در مجموعه آثار پدران روحانی کلیساهای شرق - که به سرپرستی ناو انجام شد - به چاپ رسید.^{۶۴}

۱۶-۲. تورای (۱۸۶۳م؟) خاورشناس آمریکایی^{۶۵}

تورا از دانشگاه ییل فارغ‌التحصیل شد و استاد در زبان‌های سامی و عضو انجمن علوم و فنون آمریکا بود. آثار بسیاری در حوزه مطالعات اسلامی دارد. از کارهای او در زمینه احادیث می‌توان به این موارد

۵۹. نام هلندی این اثر چنین است:

Mohammed dn de Joden te Medina. leiden, btill, 1908, in - 8xII - 181p.

60 . La pen ee de ghuzzali.

61 . The Muslim gheed, its genesis and historical development.

۶۲. ر. ک: المستشرقون، ج ۳، ص ۳۱۹-۳۲۰؛ دائرة المعارف مستشرقان، ص ۶۹۲-۶۹۳.

63 . MIGUEL ASIN PALALACIOS

۶۴. دائرة المعارف مستشرقان، ص ۸-۱۷.

۶۵. سال مرگ وی در منابع ذکر نشده، ولی تا سال ۱۹۴۸م، آثاری از وی منتشر شده است و باید مرگ وی پس از این تاریخ باشد.

66 . TORREY, CB.C.

اشاره کرد: ۱. *الاسرائیلیات فی الاسلام*، چاپ شده در نیویورک به سال ۱۹۳۳م، ۲. چاپ قسمت‌هایی از کتاب صحیح البخاری. ۶۷

۱۷- ۲. یونیل (جوین بول) (۱۸۶۶-۱۹۴۸م) خاورشناس هلندی ۶۸

یونیل خاورشناسی هلندی و از شاگردان دخویه است. وی ابتدا به تحصیل در رشته حقوق پرداخت و سپس به فراگیری زبان عربی علاقه‌مند گردید. از این رو، نزد دخویه فراگیری این زبان را در دانشگاه لیدن آغاز کرد. زمینه اصلی کارهای بعدی وی نیز علم‌الحديث و فقه اسلامی بوده است. یونیل دکتری خود را با دو رساله زیر دریافت داشته است:

۱. رساله اول با عنوان «قواعد کلی مذهب شافعی در مورد گروگذاری، به همراه پژوهشی در زمینه پیدایش و تأثیر آن در هند هلند [اندونزی]» (لیدن: انتشارات بریل، ۱۸۹۳م، در ۹۱ صفحه به زبان هلندی).

۲. رساله دوم با عنوان «ارتباط تاریخی میان مذهب در اسلام و جنبه رسمی ازدواج در جاهلیت» (لیدن: انتشارات بریل، ۱۸۹۴م، در ۹۶ صفحه، به زبان هلندی).

او در سال ۱۸۹۶م، کتاب *الخروج یحیی بن آدم* را منتشر کرد و در سال‌های ۱۹۰۷-۱۹۰۸م، جلد چهارم صحیح البخاری را به انتشار درآورد. بدین ترتیب، کار چاپ این کتاب را - که از سوی کرل آغاز شده بود - به پایان رساند.

کتاب درآمدی بر شناخت فقه اسلامی بر اساس مذهب شافعی اثر دیگری از او بود که در سال ۱۹۰۳م، به زبان هلندی به انتشار درآمد (چاپ دوم، ۱۹۲۵م). آرتور شاده (۱۸۸۳-۱۹۵۲م) این کتاب را با عنوان *کتاب راهنمای فقه اسلامی بر طبق مذهب شافعی* به آلمانی ترجمه کرده، و مقدمه جامعی بر آن افزوده است (لیدن: انتشارات بریل، ۱۹۱۰م).

یونیل در این کتاب، با استناد به سبک و روش اسنوک هورخرونیه در آثارش، پس از ذکر مطالبی درباره منابع قانونگذاری، شاخه‌های اصلی فقه اسلامی را به شکل زیر تقسیم‌بندی کرده و در هر مورد به طرح نظریات خود پرداخته است: عبادات، قانون اشخاص، احوال شخصیه، ارث، معاملات (قانون تجارت)، مبانی قوانین کیفری و سرانجام قوانین سیاست اسلامی. ۶۹

کارهای حدیثی یونیل به جز چاپ و تصحیح صحیح البخاری و *الخروج*، نگارش مدخل *الحديث* در *دائرة المعارف اسلام* است. این مدخل - که می‌توان آن را عصاره دیدگاه‌های خاورشناسان درباره حدیث دانست - پنج مسأله را درباره حدیث به بحث گذاشته است.

۱. تعریف حدیث و چگونگی پیدایش و شکل‌گیری آن، ۲. دانش رجال و نحوه ارزشگذاری اسناد،

۶۷. المستشرقون، ج ۳، ص ۱۲۷-۱۳۸؛ مجلة مركز بحوث السنة والسيرة، ش ۵، ص ۴۵۱.

۳. مصطلحات حدیث، ۴. معرفی مجموعه‌های حدیثی شیعه و اهل سنت، ۵. طُرُق تحمل حدیث. نویسنده، گذشته از اشتباهات و خطاهای جزئی و موردی مقاله، دو مطلب کلان را درباره حدیث بیان می‌دارد که مورد قبول مسلمانان نیست: یکی آن که حدیث را بازتاب گسترش اسلام و تأثیرپذیری از فرهنگ‌های وارداتی و اختلافات فرقه‌ای دانسته است. او می‌گوید:

پس از رحلت پیامبر، جامعه و ارتباطات نمی‌توانست بر صورت اول باقی بماند. از این رو عالمان به وارد ساختن آنچه با اوضاع جدید همخوانی داشت، همت گماردند و زندگی مسلمانان از تماس فرهنگ‌ها رنگ گرفت و این سبب شد:

این وضعیت جدید به سرعت سبب جعل حدیث شد. راویان برای خود روا می‌دانستند که احادیثی را بسازند که حاوی قول یا فعلی باشد و آن را به پیامبر منسوب کنند تا با رخدادهای دوره جدید سازگاری کند و این سبب افزایش احادیث جعلی شد.^{۷۰}

و درباره اختلافات (دومین عامل جعل حدیث) می‌نویسد:

در اختلافات بزرگ برخاسته از تعصب، هر جریانی به پیامبر تمسک می‌جست در مثل روایت‌هایی سراغ داریم که پیامبر از قیام دولت عباسی‌ها خبر می‌دهد.^{۷۱}

و در پایان می‌افزاید:

بر این اساس روایت‌های فراوان موجود نمی‌تواند صبغه تاریخی و صحیح النسبة به پیامبر به خود بگیرد. بلکه این روایت‌ها نشان دهنده آرای شخصیت‌های صاحب نفوذ در قرن اول است که پس از پیامبر شکل گرفت و به ایشان نسبت داده شد.^{۷۲}

دیگر آن که وی پرداختن مسلمانان به سند و رجال را امری تبعی و ثانوی دانسته و معتقد است برای آنان متن و ماده حدیث مطرح بود، نه سند و رجال؛ لذا گروهی محدثی را تقه می‌دانستند و گروهی او را ضعیف می‌شمردند. به تعبیر دیگر، اگر متن را قبول داشتند و با عقاید و آرای آنها سازگار بود، سند را با وجود مختلف، صحیح جلوه می‌دادند و إلا نه. وی در این زمینه می‌نویسد:

داوری درباره هر محدث بر پایه تفاوت دیدگاه‌های گوناگون بود و همین اختلافات بزرگی را سبب گشت. سزاوار است که در این جا این نکته گوشزد شود که متن حدیث مبنای اختلاف بود نه اختلاف درباره شخصیت راوی؛ زیرا مضمون مندرج در حدیث اختلاف برانگیز بود و همین مضمون باعث می‌شد که درباره راوی و محدث نیز داوری شود.^{۷۳}

این مدخل را استاد احمد محمد شاکر در همان دایرة المعارف اسلام نقد کرده است.

۷۰. دایرة المعارف الاسلامیة، ج ۷، ص ۳۳۲.

۷۱. همان، ص ۳۳۳.

۷۲. همان، ص ۳۳۴.

۷۳. همان، ص ۳۳۶.

۱۸- ۲. زترستین (۱۸۶۶- ۱۹۵۳م) خاورشناس سوئدی^{۷۴}

کارل ویلیام زترستین در ۱۸۹۵م، دکتری خود را با نشر گزیده‌ای از الفیة ابن عبد معطی به همراه ترجمه سوئدی و شرح آن دریافت کرد. کارهای او در حوزه علوم حدیث عبارت‌اند از:

۱. تحقیق و ویراستاری جلد پنجم الطبقات الکبری ابن سعد که در سال‌های ۱۹۰۵ - ۱۹۰۹م، در لیدن به چاپ رسیده است، ۲. تحقیق متن طرفة الاصحاب فی معرفة الانساب، اثر عمر بن یوسف بن رسول، ملقب به ملک الاشراف که آن را در سال ۱۹۴۹م، در دمشق به چاپ رسانید.^{۷۵}

۱۹- ۲. کارل بروکلیمان (۱۸۶۸- ۱۹۵۶م) خاورشناس آلمانی^{۷۶}

وی در ۱۷ سپتامبر ۱۸۶۷م، در شهر رستوک آلمان به دنیا آمد. او از دوره دبیرستان به مطالعات شرق علاقه‌مند شد و در زمینه زبان‌های شرقی تخصص داشت و چند کتاب درباره دستور زبان زبان‌های شرقی تحریر کرد؛ چنان‌که تاریخ ادبیات عرب را در پنج جلد نوشت.

او در دانشگاه‌های برسلاو، کونیگسبرک، برلین، و هال تدریس کرد. آثار وی را در ۵۵۵ عنوان فهرست کرده‌اند. آنچه در حوزه مطالعات اسلامی جای می‌گیرد، عبارت‌اند از:

۱. بررسی رابطه الکامل فی التاریخ از ابن اثیر و اخبار الرسل والملوک از طبری، این کتاب رساله دکتری وی به سال ۱۸۹۰م، به شمار می‌رود، ۲. شرح حال مشایخ محمد بن اسحاق در کتاب المغازی ابن اثیر که در لیدن به سال ۱۸۹۰، منتشر شده است، ۳. تصحیح و چاپ فهرس اهل الأثر از ابن جوزی، به سال ۱۸۹۲م، در لیدن، ۴. تصحیح کتاب الوفا فی فضائل المصطفی از ابن جوزی، به سال ۱۸۹۵م، ۵. نگارش بیش از یکصد مدخل از دایرة المعارف الاسلامیة (جلدهای اول، دوم و سوم)، ۶. تاریخ ملل و دول اسلامی در پنج جلد، در سال ۱۹۳۹م، به زبان آلمانی و در سال ۱۹۴۷م، به زبان انگلیسی منتشر شد. این کتاب به یک دوره تاریخ اسلام از آغاز پیدایش تا سال نشر کتاب، یعنی ۱۹۳۹م، است و بخشی از آن به تاریخ صدر اسلام و دولت اموی اختصاص دارد. این کتاب در سال‌های ۱۳۴۹م، به بعد توسط منیر بعلبکی و نبیه فارسی در بیروت از سوی انتشارات دارالعلم للملایین با نام تاریخ الشعوب والدول الاسلامیة به چاپ رسید. همچنین این اثر را دکتر عزت انگره به ترکی ترجمه کرده است. دیدگاه‌های وی در زمینه سیره پیامبر و تحلیل آن در کتاب اخیر منعکس شده است.^{۷۷}

بر دیدگاه‌های وی در زمینه سیره، نقدهایی نگارش یافته است: ۱. عبدالله محمد الامین النعیم در کتاب الاستشراق فی السیره النبویة^{۷۸} دیدگاه وات و بروکلیمان را نقد و بررسی می‌کند، ۲. نقد آثار

74 . KAPL WILHELM ZETTERSTEENE

۷۵. دایرة المعارف مستشرقان، ص ۳۳۳- ۳۳۸.

76 . CARL BROCKLMANN

۷۷. درباره شرح حال وی ر. ک: المستشرقون، ج ۲، ص ۴۲۴ - ۴۳۰؛ دایرة المعارف مستشرقان، ص ۱۰۹ - ۱۲۳؛ الاستشراق فی السیره النبویة، ص ۱۰؛ المتتقی من دراسات المستشرقین، ص ۲۵ - ۴۱.

۷۸. مشخصات کتابشناختی این اثر چنین است: الاستشراق فی السیره النبویة، عبدالله محمد الامین النعیم، المعهد العالمی للفکر

خاورشناسان، اثر سید مصطفی حسینی طباطبایی، تهران: انتشارات چاپخش، ۱۳۷۵ش، ۳. کتابی دیگر در نقد افکار و اندیشه‌هایش به زبان عربی با عنوان: *في الميزان كارل بروكلمان* منتشر شده است.

۲۰-۲. مارسه (۱۸۷۴ - ۱۹۵۴م) خاورشناس فرانسوی^{۷۹}

ویلیام مارسه متخصص در زبان‌های بربر و لهجه عربی مغربی است. در سال ۱۸۹۸م، سرپرست مدرسه‌ای در تلمسان الجزایر شد و همین امر سبب شد که زبان عربی و لهجه بربر را فراگیرد. تحقیقات و سخنرانی‌هایش پس از مرگ وی با عنوان مقالات و کنفرانس‌ها در یک جلد در سال ۱۹۶۱م، منتشر شد.

فعالیت او در حوزه حدیث به همکاری‌اش در ترجمه صحیح البخاری هوداس^{۸۰} به زبان فرانسه و نیز تصحیح و چاپ کتاب *التغريب والتيسير* نوری با ترجمه و شرح منحصر است.^{۸۱}

۲۱-۲. شاخ (۱۹۰۲ - ۱۹۶۹م)

ژوزف شاخ در پانزدهم مارس ۱۹۰۲م، در آلمان به دنیا آمد و زبان‌شناسی کلاسیک، الهیات و زبان‌های شرقی را فراگرفت. در سال ۱۹۲۳م، دکتری مقدماتی گرفت و در ۱۹۲۵م، مدرس دانشگاه فرایبورگ شد. او در سال‌های ۱۹۳۴ - ۱۹۳۹م، در مصر تدریس می‌کرد و سپس به لندن رفت و تا ۱۹۵۴م، در آنجا اقامت داشت. پس از آن به هلند رفت و استاد دانشگاه لیدن شد. در سال ۱۹۵۹م، هلند را ترک کرد و به آمریکا رفت و استاد دانشگاه کلمبیا شد و تا سال مرگش در آنجا به کار مشغول بود.

وی بیش از سی کتاب و مقاله در حوزه‌های نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری، تصحیح و تحقیق نسخه‌های خطی، کلام و فقه دارد. از این آثار آن‌چه دیدگاه‌های حدیثی وی را منعکس کرده است، عبارت‌اند از: ۱. «اصول الفقه» (چاپ شده در *دایرة المعارف اسلام*)، ۲. *اصول الشریعة المحمدية* (چاپ شده در آکسفورد)، ۳. *المدخل الى الفقه الاسلامی*، ۴. «ارزیابی مجدد احادیث اسلامی» (ترجمه فارسی این مقاله در فصلنامه علوم حدیث، ش ۳۴ چاپ شده است).

۲۲-۲. رابسون (۱۸۹۰م - ۱۹۸۱م) خاورشناس انگلیسی^{۸۲}

او دکتری زبان‌های شرقی را از دانشگاه گلاسکو دریافت کرد. در سال‌های ۱۹۱۵ - ۱۹۱۶م، استاد دانشگاه گلاسکو شد. سفرهایی به کشورهای عراق، هند و عدن داشت. آثار او فراوان است و آنچه به

◀ اسلامی، ۱۴۱۷ق/ ۱۹۹۷م.

79 . WILIAM MARCAIS

80 . Houdas.

۸۱. *دایرة المعارف مستشرقان*، ص ۵۹۱-۵۹۲؛ *طبقات المستشرقین*، ص ۱۹۹-۲۰۰؛ *المستشرقون*، ج ۱، ص ۲۵۲.

82 . J.Robson

حوزه حدیث مربوط است، عبارت‌اند از:

۱. تحقیق و چاپ الموصول إلى علم الحديث نیشابوری به سال ۱۹۵۳م، ۲. مقاله‌ای با عنوان «الاسناد فی الحدیث عند المسلمین» در سال‌های ۱۹۵۳ - ۱۹۵۴م، در مجله انجمن شرقی گلاسکو، ۸۳
۳. مواد الحدیث در سال ۱۹۵۱م، ۴. الحدیث ترتیب و فهرسة، در سال ۱۹۵۱م، ۵. الاساس الثانی فی الاسلام الحدیث، در سال ۱۹۵۱، ۶. الغزالی والسنة، در سال ۱۹۵۵، ۷. مقاله‌ای درباره صحیح مسلم به سال ۱۹۴۹م، در مجله انجمن پادشاهی شرق به چاپ رساند، ۸. «ابن اسحاق و الاسناد» چاپ شده در نشریه کتابخانه ریلاندر در سال ۱۹۵۵م، ۹. سنن ابن داود در سال ۱۹۵۲م، ۱۰. جامع الترمذی در سال ۱۹۵۲م، ۱۱. «الحدیث»، مقاله‌ای است منتشر شده در انجمن شرقی دانشگاه گلاسکو در سال ۱۹۵۵م.

همچنین وی مقالاتی درباره حدیث در چاپ دوم دایرة المعارف اسلام دارد. ۸۶

۲۳-۲. یوهان [جان] فوک (۱۸۹۴م - ؟) خاورشناس آلمانی ۸۷

او استاد زبان عربی در دانشگاه لایپزیک و هال بود و رشته تخصصی اش زبان عرب بود. کتاب‌ها و مقاله‌های متعددی از او منتشر شده است. آثار وی در زمینه حدیث عبارت‌اند از:

۱. مقاله‌ای با عنوان «حدیث البخاری» در مجله الآداب الشرقیة در سال ۱۹۳۸م، ۲. مقاله‌ای با عنوان «مکانة المحدثین فی الاسلام»، در مجله شرق شناسی آلمانی به سال ۱۹۳۹م، ۳. مقاله‌ای با عنوان «الحدیث» که در بزرگداشت کاله در سال ۱۹۳۵م، در لیدن به چاپ رسیده است. ۸۸
- یادآوری می‌شود که از وی کتابی در زمینه تاریخ خاورشناسی به عربی به نام تاریخ حركة الاستشراف ۸۹ ترجمه و منتشر شده است. متن این کتاب در سال ۱۹۴۴م، در لایپزیک به چاپ رسیده است. ۹۰

۲۴-۲. مونتگمری وات (۱۹۰۹م - ...) خاورشناس اسکاتلندی ۹۱

ویلیام مونتگمری وات از خاورشناسان معاصر شمرده می‌شود. وی در سال ۱۹۰۹م، در اسکاتلند

۸۳. این مقاله را موسکی نیز در مجموعه‌ای که در زمینه حدیث گردآورده به چاپ رسانده است. (HADITH, P.P 163 - 175)

۸۴. این چهار مقاله در مجله العالم الاسلامی منتشر شده است.

۸۵. این دو مقاله در نشریه مطالعات شرقی و آفریقایی به چاپ رسیده است.

۸۶. المستشرقون، ج ۲، ص ۱۲۴-۱۲۵.

۸۸. همان، ج ۲، ص ۴۶۳-۴۶۴.

۸۹. گفتنی است این کتاب با ترجمه عمر لطفی العالم در سال ۱۴۱۷ق / ۱۹۹۶م، از سوی انتشارات دار ابن قتیبه در دمشق به چاپ رسیده است.

۹۰. المستشرقون، ج ۲، ص ۴۶۳.

متولد شد و تحصیلات خود را تا دوره دکتری فلسفه پی گرفت و رساله دکتری‌اش را درباره «جبر و اختیار در آغاز اسلام» نوشت. وی مدت چهار سال به تدریس فلسفه در دانشگاه اشتغال داشت. آنگاه به مطالعات بیشتری درباره اسلام گرایید و به عنوان یکی از دستیاران اسقف انگلیکن (وابسته به کلیسای پروتستان انگلیس) در بیت المقدس به پژوهش پرداخت. موننگموی وات در سال ۱۹۴۷م، به سمت «رئیس بخش مطالعات عربی و اسلامی» در دانشگاه ادنبورگ برگزیده شد و سال‌ها این سمت را حفظ کرد و در اوایل دهه ۱۹۸۰م، بازنشسته شد.

از این آثار آنچه به حوزه مطالعات حدیثی مربوط می‌شود، کتاب‌های وی درباره سیره پیامبر اکرم است. یکی از مطالبی که وی در کتاب محمد فی المدینه آورده، این است که اسناد احادیث در دوره‌های بعد شکل گرفت و شواهدی بر این رأی می‌آورد.^{۹۲}

بر دیدگاه‌های وات در کتاب‌های یاد شده تاکنون نقدهایی نگارش یافته که عبارت‌اند از:

۱. المستشرقون والسيرة النبوية، بحث مقارن في منهج المستشرق البريطاني المعاصر، موننگموی وات، د. عمادالدین خلیل، دوحه، دارالثقافة، ۱۳۱۰ / ۱۹۸۹م،^{۹۳}

۲. مقاله دکتر جعفر شیخ ادیسی در کتاب مناهج المستشرقين با عنوان «منهج موننگموی وات»،^{۹۴-۹۵}

۳. كتاب الاستشراق في السيرة النبوية، دراسة تاريخية لأراء (وات، بروكلمان، فلهاوزن) مقارنة بالروية الاسلامية، اثر عبد محمد الامين النعيم،^{۹۶-۹۷}

۴. آقای سیدمصطفی حسینی طباطبایی در کتاب نقد آثار خاورشناسان - که در سال ۱۳۷۵م، به چاپ رسیده و در آن، آثار بیست خاورشناس را مورد نقادی قرار داده - پاره‌ای از دیدگاه‌های وات را درباره سیره پیامبر و برخی آرای دیگر او را در حوزه مطالعات اسلامی به نقد می‌کشد.^{۹۸}

۲۵-۲. فان اس (۱۹۳۴م - زنده) خاورشناس^{۹۹}
از وی یک کتاب در حوزه حدیث سراغ داریم.^{۱۰۰} وی در این کتاب از روش تحلیل محتوا و سند در

۹۲. المستشرقون والسيرة النبوية، ص ۱۰۰-۱۰۱.

۹۳. این کتاب در سال ۱۹۸۵م به عنوان مقاله در کتاب مناهج المستشرقين في الدراسات العربية الاسلامية به چاپ رسید.

۹۴. مناهج المستشرقين، ج ۱، ص ۲۰۵-۲۴۷.

۹۵. این مقاله نیز کتاب محمد در مکه وات را مورد نقادی قرار می‌دهد. (مناهج المستشرقين، ج ۱، ص ۲۰۷)

۹۶. مشخصات کتابشناختی این اثر چنین است: الاستشراق في السيرة النبوية، عبدالله محمد الامين النعيم، امریکا: المعهد العالمي للفكر الاسلامي، ۱۴۱۷ق / ۱۹۹۷م.

۹۷. این کتاب - که در سلسله منشورات المعهد العالمي للفكر الاسلامي چاپ شده - دیدگاه سه مستشرق را درباره سیره پیامبر مورد ارزیابی و تحلیل قرار می‌دهد که یکی از آنها موننگموی وات است.

۹۸. نقد آثار خاورشناسان، ص ۱۲۸-۱۵۴.

ارزیابی احادیث بهره می‌گیرد و بر پایه همین روش دیدگاه‌های ساخت را در زمینه آغاز و گسترش احادیث تضعیف می‌کند.

۲۶-۲. مایکل کوک (۱۹۴۰م-...) خاورشناس انگلیسی - امریکایی^{۱۱۱}

او دارای تابعیت انگلیسی / آمریکایی است و تحصیلات خود را از ۱۹۵۹ - ۱۹۶۳م، در انگلستان پی‌گرفت. کوک دو سال به فراگیری تاریخ انگلستان و اروپا پرداخت و دو سال هم زبان ترکی استانبولی و فارسی آموخت و آن‌گاه، به مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی (SOAS) رفت و با راهنمایی برنارد لوپس کارشناسی ارشدش را با پژوهش و نگارش درباره تاریخ جمعیت عثمانی در سده‌های پانزدهم و شانزدهم میلادی به انجام رساند و تا ۱۹۸۶م، که برای تدریس به آمریکا آمد - در همان مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی لندن پیوسته درباره تاریخ اجتماعی اسلام به پژوهش پرداخت.^{۱۰۲}

آثار وی درباره حدیث [تا آنجا که از آن اطلاع به دست آوردیم] دو مقاله است. یکی در زمینه کتابت حدیث در قرون اولیه^{۱۰۳} و دیگری مقالاتی درباره ارزیابی و اعتبار احادیث معاد.^{۱۰۴}

۲۷-۲. اتان کلبگ (۱۹۴۳م،...) ^{۱۰۵}

وی تحصیلات خود را در دانشگاه‌های فلسطین اشغالی و دانشگاه آکسفورد به انجام رسانید و دکتری خود را در سال ۱۹۷۱م، از آکسفورد گرفت و مدرس زبان و ادبیات عرب در دانشگاه جبرو در اورشلیم است. حوزه کار او شامل جامعه و امامت شیعی در دوره غیبت است.

کتاب کتابخانه سید بن طاووس^{۱۰۶} (۱۹۹۲م) و مقاله «اصول اربعه»^{۱۰۷} (۱۹۸۷م) از آثار اوست که جنبه حدیثی دارند و به فارسی نیز ترجمه شده‌اند.

یادآوری می‌کند متن انگلیسی این مقاله در مجموعه‌ای که موتسکی با عنوان حدیث گردآوری کرده، درج شده است.^{۱۰۸}

↔ Zwischen Hadit Theologie.

مشخصات کامل این کتاب چنین است:

Zwischen Hadit Theologie. Studien Zum Entstehen pntstehen pradestin- atianischer Uberlieferung. Berlin /New York 1975.

این کتاب در سال ۱۹۷۵م، در برلین و نیویورک به چاپ رسیده است. (فصلنامه معارف، دوره بیستم، ش ۳، ۱۳۸۲، ص ۵۳)

101 . Michael Allen Cook

۱۰۲. از کوک تا کنون ۲۷ اثر به عنوان کتاب و مقاله منتشر شده است. (شایست و ناشایست، ص ۲۱-۲۸)

۱۰۳. علوم حدیث، ش ۸، ص ۴۰-۸۸ و ش ۹، ص ۲۹-۸۱ و ش ۱۰، ص ۲-۴۶.

104 . HADITH, P.P 217 - 245.

105 . Etan Kohlberg

۱۰۶. کتابخانه سید بن طاووس، ص ۱۱.

۱۰۷. فصلنامه علوم حدیث، ش ۱۷، ص ۶۹-۱۲۳.

108 . HADITH, P.P 109 - 151.

۲۸-۲. موتسکی (۱۹۴۷م، ...) خاورشناس^{۱۰۹}

هارالد موتسکی از حدیث‌پژوهان برجسته غربی در دوره معاصر و استاد دانشگاه نایمخن (هلند) است. او بر خلاف خاورشناسانی چون گلدزیهر و ساخت از اصالت احادیث اسلامی دفاع می‌کند و با روش‌های تحلیلی - تاریخی، آرای آنان را تضعیف می‌نماید. آثار وی در حوزه حدیث عبارت‌اند از:

۱. مبادی فقه اسلامی: بسط آن تا نیمه دوم سال هشتم در مکه،

۲. کتاب حدیث

Harald Motzki, Hadith: Origins and Developments, Aldershot, 2004,

۳. روایات ابن شهاب زهری، چاپ شده در مجله الاسلام،

۴. «مصنف عبدالرزاق به عنوان منبعی برای احادیث صحیح قرن اول»، چاپ شده در مجموعه

مقالات کتاب حدیث،^{۱۱۰}

۵. «خاستگاه و تحولات حدیث»، مقدمه‌ای مفصل و پنجاه صفحه‌ای بر کتاب حدیث.^{۱۱۱}

۲۹-۲. آلبرت گراهام، خاورشناس آمریکایی^{۱۱۲}

وی در دانشگاه هاروارد امریکا دکتری گرفت. عنوان رساله دکتری او الاحادیث القدسیة والاحادیث النبویة فی الاسلام است که در سال ۱۹۷۳م، دفاع شد و در سال ۱۹۷۵م، به چاپ رسید.

نظریه‌هایی که وی در این کتاب مطرح می‌کند، عبارت‌اند از:

۱. مسلمانان پیشین تفاوتی میان احادیث قدسی و احادیث پیامبر نگذاشته‌اند؛

۲. صحابه سبب خطای مسلمانان بعدی درباره حدیث قدسی شدند؛ زیرا گاه آن را به خدوند

نسبت داده و گاه آن را به پیامبر نسبت می‌دادند؛

۳. احادیث قدسی تعریف و حد روشنی ندارند و این نام در قرن هفتم هجری پدید آمده است؛

۴. بیشتر احادیث قدسی از یهودیان و مسیحیان و فلسفه‌های شرقی اخذ شده است.

خانم دکتر عزت علی طه، نقدی بر این کتاب نوشته که در مجله الشریعة کویت به چاپ

رسیده است.^{۱۱۳}

۳۰. یونیل (معاصر) خاورشناس هلندی^{۱۱۴}

از وی سه فعالیت حدیثی سراغ داریم. یکی از آنها همکاری وی با بروخمان در تهیه المعجم المفهرس

109 . Motzki Harald

110 . Hadith, P.P 287-309.

111 . Hadith, P.P XI- Xiii.

112 . Wiliam Albert Graham

۱۱۳. مجلة الشریعة والدراسات الاسلامیة، کویت، سال ۸، ش ۲۱ (۱۴۱۴ق)، ص ۹۹-۱۶۷.

114 . G.H.A.Juynbdl

لائفاظ الحدیث النبوی از سال ۱۹۶۱ تا ۱۹۶۹م، است. حاصل این تلاش‌ها، تهیه جلد‌های چهارم، پنجم، ششم و هفتم این معجم بوده است.^{۱۱۵}

اثر دیگر وی در حوزه حدیث نگارش مقاله‌ای است با عنوان «روش‌های تحلیل اسناد، روایات تحقیر زنان»^{۱۱۶} که در کتاب موتسکی به عنوان مقاله دهم به چاپ رسیده است.^{۱۱۷} همچنین کتابی را در سال ۱۹۷۷م، به چاپ رساند، که مشخصات آن چنین است:

Divine Word and Prophetic word in Early Islam: A Reconsideration of the Sources with specialreference to the devine saying Hadith Qudsi, th Hague: Mouton, 1977.

۳. فعالیت‌های حدیثی مستشرقان

فعالیت‌های علمی خاورشناسان را در حوزه مطالعات اسلامی به چهار گروه می‌توان تقسیم کرد:^{۱۱۸}

۱. ترجمه از عربی و فارسی به زبان‌های لاتین،

۲. معجم‌نگاری و فهرست‌نویسی،

۳. تحقیق، تصحیح و چاپ،

۴. پژوهش و تألیف.

برای هر یک از اینها نمونه‌های فراوانی را در رشته‌های مختلف علوم اسلامی می‌توان نشان داد.

۱- ۳. معجم‌نگاری و فهرست‌نویسی

در این زمینه سه کار بزرگ خاورشناسان معرفی می‌شود:

۱- ۱- ۳. فهرس المخطوطات العربية في مكتبة برلین

ویلیام آوارد (۱۸۲۸ - ۱۹۰۹م) خاورشناس آلمانی در سال‌های ۱۸۸۷ تا ۱۸۹۹م، مجموعه ده جلدی فهرس المخطوطات العربية في مكتبة برلین را منتشر کرد. از این مجموعه نه جلد آن معرفی نسخه‌هاست و جلد دهم فهرس این مجموعه است. در این ده جلد ۱۰۳۶۸ نسخه شناسانده شده است. جلد دوم از این مجموعه - که به سال ۱۸۹۷م، چاپ شده - به فهرست نسخه‌های مربوط به حدیث اختصاص دارد. این جلد از شماره ۱۰۳۳ آغاز و به شماره ۲۸۱۱ ختم می‌شود که در آن ۱۷۷۸ نسخه معرفی شده است. فهرست این جلد از این قرار است:^{۱۱۹}

۱۱۵. المعجم المفهرس لائفاظ الحدیث النبوی، ج ۸، ص ۸۰.

116 . som Isnad - analytical Methods Illustrated on the Basis of several Waman - Demeanings from hadith literature.

117 . Hadith, P.P 175 - 217.

۱۱۸. الاجتهاد، ش ۲۲، ص ۲۰۴-۲۰۵.

۱۱۹. مشخصات کتابشناختی این جلد چنین است: فهرست مخطوطات العربية بالمكتبة الكلية في برلین - المانيا، الجزء الثاني من

۱. مقدمة في علوم الحديث و انواعه و مصطلحه، ۲. مجموعات الكتب الحديثية الست الرئيسية، ۳. مجموعات حدیثية كبيرة اخرى، ۴. مجموعات حدیثية صغيرة، ۵. الاجزاء الحديثية، ۶. احاديث متفرقة، ۷. الاحاديث المسلسلة أو سلاسل الحديث، ۱۰ - ۸. احاديث ذات سلاسل متعددة، احاديث منسوخ، احاديث ضعيفة، أو موضوعة، ۱۱. قطع و شذرات، ۱۲. المعاجم، ۱۳. المهمات. ۱۲۰

۲-۱-۳. مفتاح كنوز السنة

این کتاب را ونسینک در سال ۱۹۲۷م، به زبان انگلیسی به چاپ رساند و استاد محمد فؤاد عبدالباقی آن را به عربی برگرداند و در سال ۱۹۳۴م، عربی آن منتشر شد. بر چاپ عربی آن محمد رشیدرضا و احمد محمدشاکر مقدمه نوشته‌اند. رشیدرضا در مقدمه‌اش می‌گوید:

اگر چنین کتابی از آغاز در اختیار من بود، در سه چهارم عمرم صرفه‌جویی شده و از صرف وقت در جستجوهای بی‌نیاز بودم. ۱۲۱

احمد محمد شاکر هم می‌گوید:

وقتی خبر چاپ انگلیسی آن به من رسید، با آن که زبان انگلیسی نمی‌دانستم، به کمک برخی به ترجمه آن به زبان عربی دست زدم، ولی موفق به اتمام آن نشدم تا این‌که استاد محمد فؤاد عبدالباقی آن را ترجمه کرد.

همچنین نوشته است:

وینسینک را در قاهره ملاقات کردم و او را انسانی مطلع در زمینه حدیث یافتیم که کمتر مانند او یافت می‌شود. ۱۲۲

این مفتاح راهنمای موضوعی چهارده کتاب است: صحیح البخاری، صحیح مسلم، سنن ابن داود، سنن ترمذی، سنن نسائی، سنن ابن ماجه، سنن دارمی، المؤطا مالک، مسند زید بن علی، مسند طرابلسی، سیره ابن هشام، المغازی واقدی، طبقات ابن سعد، مسند احمد بن حنبل.

دکتر محمد عبدالله حیایی مقاله‌ای با عنوان «بعض مایلا حظ علی مفتاح كنوز السنة» بر این کتاب نوشته است. ۱۲۳

۳-۱-۳. المعجم المفهرس لالفاظ الحديث النبوی

بزرگ‌ترین کار خاورشناسان در زمینه معجم‌نگاری تهیه المعجم المفهرس لالفاظ الحديث النبوی در هشت مجلد است. این معجم راهنمای نه کتاب حدیثی اهل سنت، یعنی: صحیح البخاری،

۱۰۳۳-۲۸۱۱ اعداد: ولیم آلوارد، برلین: ۱۸۹۷م.

۱۲۰. مجله مرکز بحوث السنة والسيرة، ش ۵، ص ۴۴۹-۴۵۰.

۱۲۱. مفتاح كنوز السنة، ص ۹.

۱۲۲. همان، ص ۱۶.

۱۲۳. این مقاله در مجله البحوث الاسلامية، ریاض، ش ۳۴، ۴۱۲، ص ۲۵۳-۲۹۵ به چاپ رسیده است.

صحیح مسلم، سنن ابو داود، سنن ترمذی، سنن نسائی، سنن ابن ماجه، سنن دارمی، المؤطا مالک و مسند احمد است.

ونسینک خاورشناس هلندی تصمیم بر تهیه آن را در سال ۱۹۲۲م، در انجمن پادشاهی آمستردام مطرح ساخت و اندیشه اولیه این تدوین به پیش از سال‌های ۱۹۱۶م، و تحت تأثیر توجه‌های سنوک هورخرونیه خاورشناس برمی‌گردد.

جلد نخست این معجم در سال ۱۹۳۶م، به چاپ رسید و ونسینک در سال ۱۹۳۹م، از دنیا رفت. ادامه تدوین و چاپ آن را تا سال ۱۹۸۷م، که آخرین جلد معجم منتشر شد - خاورشناسانی دیگر برعهده داشتند.

از سال ۱۹۴۰م، منسینگ عهده‌دار پی‌گیری تدوین و چاپ آن شد. در سال ۱۹۴۳م، جلد دوم را به چاپ رسانید. جلد سوم در سال ۱۹۵۵م، زیر نظر دکتر برگ منتشر شد.

جلد چهارم، پنجم، ششم و هفتم با اشراف دکتر بروکلیمان از سال ۱۹۶۱م، دنبال شد و چاپ آنها در سال ۱۹۶۹م، به پایان رسید. البته در این سال‌ها استاد محمد فؤاد عبدالباقی و یونبل نیز با دکتر بروکلیمان همکاری داشتند.

جلد هشتم در سال ۱۹۸۷م، به عنوان فهرس به چاپ رسید و تهیه آن را ویم رافن و یان بوستی و نیکام برعهده داشتند. ۱۲۴

این معجم گرچه از سوی محققان اسلامی مورد ستایش قرار گرفته، لکن برخی تلاش کرده‌اند بگویند این یک کار ابتکاری نیست و مسلمانان در این زمینه پیشگام بوده‌اند. ۱۲۵

دکتر سعد المرصفی نقدی بر این معجم نوشته و با عنوان *اضواء علی اخطاء المستشرقین فی المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی* به چاپ رسانده است. ۱۲۶

همین نویسنده در کتاب *الفهرس و مکاتبا عندالمحدثین*، صفحات ۳۱۱ - ۳۱۹ را به برخی اشکالات و ایرادها بر این معجم اختصاص داده است.

۲-۳. ترجمه

در زمینه ترجمه به این آثار دست یافتیم:

۱. ترجمه صحیح البخاری به زبان فرانسه، توسط مارسه و همکاری هوداس، ۱۲۷

۲. ترجمه صحیح البخاری به زبان اتریشی، توسط فایس، ۱۲۸

۱۲۴. المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی، ج ۸، ص ۸-۷.

۱۲۵. برای نمونه ر.ک: الفهرس و مکاتبا عندالمحدثین، ص ۳۱۲-۳۱۳؛ مفتاح كنوز السنة، ص ۱۷-۲۲؛ مفتاح المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی، ص ۷-۸.

۱۲۶. مشخصات کتابشناختی این اثر چنین است: *اضواء علی اخطاء المستشرقین فی المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی*. کوبیت: دارالعلم، ۱۴۰۸/ق ۱۹۸۸م.

۱۲۷. المستشرقون، ج ۳، ص ۵۴۸.

۱۲۸. همان، ص ۵۴۹.

۳. ترجمه سیره ابن هشام به زبان لاتین توسط دخویه، ۱۲۹
۴. ترجمه سیره ابن هشام، به زبان آلمانی توسط وستنفلد، ۱۳۰
۵. ترجمه حیات النبی، از ابن اسحاق به زبان آلمانی توسط فایل، ۱۳۱
۶. ترجمه مصابیح السنة، به زبان انگلیسی توسط ماتیوز، ۱۳۲
۷. ترجمه عیون الاخبار، ابن قتیبه به انگلیسی توسط هوروفتیس، ۱۳۳
۸. ترجمه التقریب والتبسیر، نووی، توسط مارسه، ۱۳۴

۳-۳. تصحیح و نشر

در زمینه تصحیح و نشر آثار حدیثی، از این موارد می‌توان یاد کرد:

۱. تصحیح و نشر صحیح البخاری، توسط یونیل و کریل، ۱۳۵
۲. تصحیح و نشر مشاعر علماء الامصار لمحمد بن حسیان الیثی، توسط فلاخامیر، ۱۳۶
۳. تصحیح و نشر سیره الرسول لابن هشام، طبقات الحفاظ ذهبی، لباب الانساب سمعانی، و فیات الاعیان ابن خلکان، مجموعه اخبار مکه، توسط وستنفلد، ۱۳۷
۴. تصحیح و نشر الوفا فی فضایل المصطفی، توسط بروکلان، ۱۳۸
۵. تصحیح و نشر مختارات من الاملاء والایضاح والكشف عن وجوه الحدیث لابی بكر الصفهانى، توسط کویبرس، ۱۳۹
۶. تصحیح و نشر الاصابة فی تمييز الصحابة، اثر ابن حجر و الاستبصار شیخ طوسی، توسط شبرنگر، ۱۴۰
۷. چاپ عیون الاخبار ابن قتیبه، توسط هوروفتیس، ۱۴۱
۸. تصحیح و نشر الخراج یحیی بن آدم، توسط یونیل، ۱۴۲

پرتال جامع علوم انسانی و مطابعات فریبندی

پرتال جامع علوم انسانی

۱۲۹. همان، ص ۵۴۴.
۱۳۰. همان، ص ۵۴۳.
۱۳۱. همان.
۱۳۲. مجله مرکز بحوث السنة والسیره، ش ۵، ص ۲۵۱-۲۵۳.
۱۳۳. المستشرقون، ج ۲، ص ۴۲۳.
۱۳۴. همان، ج ۱، ص ۲۵۲.
۱۳۵. همان، ج ۳، ص ۵۴۶-۵۴۷.
۱۳۶. همان، ص ۵۴۷.
۱۳۷. همان، ص ۵۴۳.
۱۳۸. همان.
۱۳۹. المستشرقون، ج ۳، ص ۵۴۷.
۱۴۰. همان، ج ۲، ص ۶۳۱.
۱۴۱. همان، ص ۴۳۳.
۱۴۲. دایرة المعارف مستشرقان، ص ۳۳۴.

۹. تحقیق و ویراستاری الطبقات ابن سعد و نیز تحقیق طرقة الصحابة في معرفة الانساب عمر بن يوسف توسط، زترستین، ۱۴۳

۱۰. تصحیح و چاپ التقریب والتیسیر نووی، توسط مارسه، ۱۴۴

۱۱. تحقیق و چاپ الموصل إلى علم الحديث نیشابوری، توسط روبسون، ۱۴۵-۱۴۶

۳-۴. تألیف و نگارش

بیشترین حجم فعالیت‌های خاورشناسان را تألیف و نگارش دربرمی‌گیرد. این آثار را به هنگام معرفی خاورشناسان برشمردیم و در این جا به نوشته‌هایی که به صورت مستقیم و مستقل درباره حدیث است، اشاره می‌کنیم:

۱. مدخل حدیث در کتابنامه شرق، نوشته هربلو،

۲. مقاله‌ای درباره صحیح البخاری، ۱۹۹۱م، و مقاله‌ای درباره البیع من صحیح البخاری، ۱۹۱۶م، توسط هیار، ۱۴۷

۳. مقاله‌ای درباره اسناد، ۱۹۱۸م، شروع صحیح البخاری ۱۹۱۹م، و کتاب المغازی واقدی، توسط هوروفتیس، ۱۴۸

۴. قيمة الحديث في الدراسات الاسلامية، الاسرائيليات في الاسلام، نوشته ونسینک، ۱۴۹

۵. سخنان منسوب به عیسی در آثار نویسندگان مسلمان، توسط آلیس پالاسیوس، ۱۵۰

۶. الاسرائيليات في الاسلام، توسط تورای، ۱۵۱

۷. مدخل «الحديث» در دائرة المعارف اسلام، توسط یونبل، ۱۵۲

۸. روبسون مقالاتی درباره حدیث و دانش‌های مرتبط دارد: «الاسناد في الحديث عندالمسلمين»، «مواد الحديث»، «الحديث ترتيب و فهرسة»، «الاساس الثاني في الاسلام الحديث»، «الغزالي والسنة»، مقاله‌ای درباره صحیح مسلم، مقاله‌ای درباره سنن ابن داود، مقاله‌ای درباره جامع ترمذی، «ابن اسحاق والاسناد»، «الحديث»، ۱۵۳

۱۳۳. همان، ص ۳۷۷.

۱۴۴. المستشرقون، ج ۱، ص ۲۵۲.

۱۴۵. همان، ج ۲، ص ۱۲۴.

۱۴۶. جهت آگاهی بیشتر ر. ک: آینه پژوهش، ش ۲۱، ص ۵-۶.

۱۴۷. المستشرقون، ج ۱، ص ۲۱۲-۲۱۶.

۱۴۸. المستشرقون، ج ۲، ص ۴۳۲-۴۳۳.

۱۴۹. همان، ج ۳، ص ۳۱۹-۳۲۰.

۱۵۰. دائرة المعارف مستشرقان، ص ۱۷۸.

۱۵۱. المستشرقون، ج ۳، ص ۱۳۷-۱۳۸.

۱۵۲. دائرة المعارف الاسلامية، ج ۷، ص ۳۳۰-۳۴۷.

۱۵۳. المستشرقون، ج ۲، ص ۱۲۴-۱۲۵.

۹. یوهان مقالاتی درباره حدیث دارد: «حدیث البخاری»، «مکانة المحدثین فی الاسلام»، «الحدیث»، ۱۵۴
۱۰. کتاب **Zwisch Hadith und theologic**، اثر فان اس، ۱۵۵
۱۱. مقالات «مخالفان نگارش حدیث در صدر اسلام» و «معاد و تاریخ‌گذاری احادیث»، نوشته مایکل کوک، ۱۵۶
۱۲. کتابخانه سید بن طاووس، اثر اتان گلبرگ، ۱۵۷
۱۳. «اصول اربعمأة»، اثر اتان گلبرگ، ۱۵۸
۱۴. کتاب حدیث و کتاب مبای فقه اسلامی و مقالات «ابن شهاب زهری»، «المصنف عبدالرزاق» و «خاستگاه و تحولات حدیث»، نوشته موتسکی،
۱۵. کتاب الاحادیث القدسیة والاحادیث النبویة فی الاسلام، نوشته آلبرت گراهام، ۱۵۹
۱۶. مقاله «روش‌های تحلیل اسناد روایات تحقیر زنان»، نوشته یونبل، ۱۶۰
۱۷. آثار گلدریهر اعم از کتاب و مقاله نیز فراوان است، دراسات محمدیة، جلد دوم، «الصحیفة الکاملة السجادیة»، «الحدیث فی الاسلام»، «البخاری»، ۱۶۱ «کشمکش‌ها حول جایگاه حدیث در اسلام»، ۱۶۲
۱۸. آثار شاخت درباره حدیث: «اصول الفقه»، «اصول الشریعة محمدیة»، «المدخل إلى الفقه الاسلام»، «ثلاثة محاضرات فی تاریخ الفقه اسلامی»، «ارزیابی مجدد احادیث اسلامی».

۴. جریان‌ها و مکاتب خاورشناسی در حوزه حدیث

فعالیت‌های حدیثی خاورشناسان را از زاویه‌های مختلف می‌توان مورد مطالعه قرار داد که هریک دارای فواید و نتایج ویژه‌ای است و روش اختصاصی خود را در پژوهش و تحلیل دارد. در این جا نگاهی گذرا به این زاویا افکنده می‌شود:

۱- ۴. جنبه تاریخی

بررسی سیر تاریخی مطالعات خاورشناسی در طول بیش از دو قرن می‌تواند تطورات و تحولات این

۱۵۴. المستشرقون، ج ۲، ص ۴۳۶-۴۶۴.

۱۵۵. فصلنامه معارف، دوره بیستم، ش ۳، ص ۵۳.

۱۵۶. شایست و ناشایست، ص ۲۶.

۱۵۷. چاپ شده به زبان فارسی.

۱۵۸. فصلنامه علوم حدیث، ش ۱۷، ص ۶۹.

۱۵۹. مجله الشریعة والدراسات الاسلامیة، سال ۸، ش ۲۱، ص ۹۹.

۱۶۰. چاپ شده در کتاب حدیث موتسکی، مقاله دهم.

۱۶۱. المستشرقون، ج ۳، ص ۴۱-۴۲؛ فرهنگ کامل خاورشناسان، ص ۳۲۸-۳۳۰.

حوزه را نشان دهد. این مطالعه تاریخی در مبحث دوم که به معرفی خاورشناسان اختصاص داشت، دنبال شد چرا که معرفی سی تن از خاورشناسان بر اساس تاریخ حیات و فعالیت علمی آنان تا دوران معاصر، گویای این تطور و تحول است.

۲-۴. نوع فعالیت

دومین زاویه‌ای که می‌توان فعالیت‌های حدیثی خاورشناسان را در آن غالب مورد مطالعه و تحلیل قرار داد، بررسی نوع فعالیت آنها است. چنان که در مبحث سوم به این مهم پرداخته شد، این مطالعات در چهار حوزه قابل تقسیم است:

- معجم‌نویسی و فهرست‌نگاری

- ترجمه

- تصحیح و نشر

- تألیف و پژوهش

که گزارشی اجمالی از آثار خاورشناسان در این انواع چهارگانه ارائه گشت.

۳-۴. جنبه جغرافیایی

یکی دیگر از زاویه‌های مطالعه خاورشناسی و حدیث، نگاه جغرافیایی به این فعالیت‌ها است. بدون شک خاورشناسی آلمانی با انگلیسی و هلندی و... سایر مراکز جغرافیایی یکسان نیست. در مثل مکتب برلین را که ساخاو به همراه شاگردان خود پایه‌گذاری کرد رویکردی ترائی دارد و عمدتاً به تصحیح و نشر آثار عربی، اسلامی و حدیثی می‌پردازد. چنان که همین نگاه را می‌توان در لیدن هلند نیز یافت. ۱۶۳

از سوی دیگر مطالعاتی که خاستگاه جغرافیایی دارد از نظر انگیزه‌های استعماری یا تبشیری نیز یکسان نیستند.

دکتر میشل جحا ویژگی‌های مکتب خاورشناسی آلمان را چنین به تصویر می‌کشد:

۱. برخاسته از انگیزه‌ها و اهداف استعماری نیست،

۲. ارتباط وثیق و تنگاتنگ با اهداف تبشیری ندارد،

۳. غالب بودن روح علمی و حقیقت‌طلبی بر پژوهش‌ها،

۴. اهتمام به تراث. ۱۶۴

مطالعه دقیق کارهای خاورشناسان از این زاویه می‌تواند بسیار سودمند باشد و افق‌هایی برای پژوهشگران مسلمان بگشاید؛ ولی متأسفانه کاری در این زمینه صورت نیافته است. ۱۶۵

۱۶۳. تاریخ حركة الاستشراق، ص ۳۴۵-۳۴۸.

۱۶۴. مجلة الاستشراق، ش ۳ (۱۹۸۹م)، ص ۱۰۱.

۱۶۵. جهت آگاهی از این مکتب‌ها، ر. ک به: اینة پژوهش، ش ۲۱، ص ۸-۱۰؛ مجلة الاستشراق، ش ۴ تا ۴.

۴-۴. جنبه موضوعی

پرداختن خاورشناسان به حدیث از زاویه موضوعی یکسان نبوده است. آغاز اهتمام خاورشناسان به حدیث در قالب مطالعه زندگی و سیره پیامبر بوده است. نخستین اظهارنظرهای خاورشناسان در ضمن تألیفات آنان مربوط به سیره و مغازی بوده است. به برخی از این آثار و نوشته‌ها و آرا و دیدگاه‌ها در مباحث قبل اشاره شد.

البته این گونه برخورد تا دوران معاصر هم ادامه دارد. وات (خاورشناس معاصر) دیدگاه‌های حدیثی‌اش را در قالب دو کتاب *محمد في مكة و محمد في المدينة* بیان می‌کند.

دومین موضوعی که از آن طریق خاورشناسان به حدیث پرداختند فقه اسلامی است. عمده آثار ساخت درباره حدیث در غالب دو کتاب وی درباره فقه اسلامی است؛ یعنی کتاب *اصول الشريعة المحمدية و المدخل إلى الفقه الاسلامی*.

موتسکی خاورشناس معاصر نیز بخش وسیعی از دیدگاه‌های حدیثی‌اش را در قالب کتاب *مبایدي فقه اسلامی* بیان می‌دارد.

سومین موضوع مورد توجه خاورشناسان برخورد مستقیم با حدیث است. این نگاه در نیمه دوم قرن بیستم بیشتر خود را نشان می‌دهد؛ یعنی خاورشناسان از سیره و فقه به حدیث نمی‌رسند، بلکه مطالعه خود را مستقیماً به حدیث مربوط می‌کنند.

۴-۵. نوع نگاه

مهم‌ترین محور و زاویه‌ای که می‌تواند جریان‌ها و مکتب‌های خاورشناسی را در یک مسأله نشان دهد، نوع نگاهی است که در طول تاریخ درباره آن مسأله شکل می‌گیرد.

به عنوان نمونه عبدالجبار ناجی در کتاب *تطور الاستشراق في دراسة التراث العربي پژوهش‌های خاورشناسان را درباره پیامبر اسلام و سیره ایشان به سه مرحله تقسیم می‌کند:*

مرحله نخست. دوره قرون وسطی
در این مرحله خاورشناسان با تعصب فراوان و ناآگاهی از منابع اسلامی و عربی و نیز نگاه اسطوره‌ای و تخیلی به پیامبر اسلام می‌نگریستند.

مرحله دوم. قرن هجده و نوزده
در این مرحله با شکل‌گیری نحله‌های فکری و فلسفی در اروپا به ویژه آلمان و فرانسه، مطالعات خاورشناسان درباره پیامبر، رنگی دیگر به خود می‌گیرد. در این مرحله پیامبر به عنوان مصلحی که برای رها کردن پیروان خود از اسرار لاهوت به پا خاسته، معرفی می‌شود.

مرحله سوم. قرن نوزده و بیست
در این دوران - که عصر تکنولوژی و صنعت به شمار می‌رود و تأثیر فراوان بر اقتصاد و جامعه

انسانی داشته است. مطالعات خاورشناسان درباره پیامبر اسلام نیز به گونه‌ای دیگر رقم می‌خورد. اهتمام به جنبه‌های اجتماعی زندگی پیامبر و یا بررسی تأثیر اوضاع اقتصادی و شهرنشینی بر زندگانی پیامبر چنان که در مطالعات لامنس، کاپتانی و دیگران دیده می‌شود، متأثر از نوع نگاه این برهه است. ۱۶۶

غرض از ذکر این نمونه این بود که نشان داده شود بررسی جریان‌ها و مکتب‌های فکری خاورشناسی در هر مسأله و نیز حدیث، بسی اهمیت دارد و در شکل‌دهی نگاه پژوهشگران مسلمان، تأثیرگذار است.

با توجه به این توضیح، به نظر می‌رسد بتوان جریان‌های خاورشناسی حدیثی را که تاکنون در غرب شکل گرفته چنین ترسیم کرد:

۱. آشنایی اولیه و غیر علمی با حدیث از قرن هفدهم میلادی،
 ۲. پژوهش‌های آکادمیک و نقادانه درباره حدیث از قرن نوزدهم،
 ۳. نگاه نقادانه خاورشناسان به پژوهش‌های پیشین خاورشناسان از نیمه دوم قرن بیستم.
- تفصیل این اجمال چنین است:

۱-۵-۲. آشنایی اولیه و غیر علمی با حدیث

مرحله نخست مطالعات خاورشناسی درباره حدیث چنان که در لا به لای مباحث گذشته نیز بدان اشاره شد از طریق مطالعه زندگی پیامبر اسلام است. می‌توان گفت خاورشناسان در این برهه به هنگام مطالعه زندگی و شخصیت پیامبر بدین نکته نیز توجه کردند که چرا مسلمانان گفتار و کردار پیامبر را حفظ و نگهداری می‌کنند. از آن پس به مرور زمان، اهتمام و توجه آنان بیشتر گشت چنان که در آغاز این فصل گذشت نخستین بار هرپلو در نیمه قرن هفدهم در کتابنامه شرق در ذیل مدخل حدیث به اظهار نظر درباره حدیث پرداخت و آن را به داستان و قصه تعریف کرد و برایش ریشه‌های تلمودی برشمرد. ۱۶۷

۲-۵-۴. پژوهش‌های آکادمیک و نقادانه درباره حدیث

این پژوهش‌ها که در قرن نوزدهم شکل می‌گیرد و تاکنون نیز ادامه دارد، دو شخصیت برجسته غربی آن را هدایت و رهبری کرده‌اند: گلدزیهر و شاخ. این دو با وجود این‌که از منابع گسترده‌ای در حوزه مطالعات اسلامی بهره بردند و آشنایی آنها با آثار اسلامی بسیار وسیع بود، لکن شکاکیت افراطی در زمینه حدیث داشته و آن را ترویج کردند. و با این‌که نزدیک به یک قرن از فوت گلدزیهر و نیم قرن از مرگ شاخ می‌گذرد، هنوز پژوهشگران غربی متأثر از آرای این دو هستند.

۱۶۶. تطور الاستشراق في دراسة التراث العربي، ص ۸۲-۱۰۸.

۱۶۷. مجلة مركز بحوث السنة والسيرة، ش ۸، ص ۷۰.

آنچه در آثار و نوشته‌های این دو مطرح شد و در بخش‌های دوم و سوم به تفصیل بدان پرداخته می‌شود، تشکیک در اعتبار حدیث با دعوی تداوم نقل‌های شفاهی تا قرن دوم است. این شکاکیت را مستند به عدم کتابت حدیث در قرن اول و منع خلفا از کتابت می‌دانند. در کنار این تشکیک در اعتبار، گام بعدی آنان دعوی جعل حدیث در پرتو نزاع‌های سیاسی و مذهبی و نیز ضرورت‌های تحمیل شده ناشی از گسترش جغرافیایی اسلام است. در نگاه اینان احادیث صحیح به خصوص در حوزه‌های فقه بسیار اندک است.

برای تکمیل دو رأی قبلی، ساخت دعوی جدیدی را مطرح ساخت مبنی بر این که اسناد موجود در منابع حدیثی در قرون بعدی ساخته شده است. موارد مذکور سه محور اصلی در پژوهش‌های این دو خاورشناس است. این مطلب را نیز باید افزود که اینان مسلمانان را متهم می‌کنند که توجهی به نقد محتوایی و نقد متن ندارند. گلدزیهر در اواخر قرن نوزدهم این دیدگاه‌ها و نظرات را ارائه کرد و تا ۶۰ سال پس از وی محرک تازه‌ای نیافت تا این که ساخت دوباره آن دیدگاه‌ها را تأیید کرد و از آن نیز فراتر رفت، چرا که ساخت دو نکته اولی که از سوی گلدزیهر مطرح شده بود را تأیید کرد و از آن نیز فراتر رفت و ساختگی بودن اسناد را نیز بدان‌ها افزود.

۳-۵-۴. نگاه نقادانه خاورشناسان غربی به پژوهش‌های پیشین غرب

سومین مرحله در نیمه دوم قرن بیستم شکل می‌گیرد، و در برابر دعوی گلدزیهر و ساخت پژوهشگرانی پا به عرصه تحقیق می‌نهند. گرچه این مخالفت‌ها یکدست و فراگیر نیست اما آغاز نقد، خود بیانگر شکل‌گیری جریانی نوین است.

در این مرحله رأی گلدزیهر و ساخت در زمینه عدم کتابت در قرن اول مورد نقد قرار گرفت و شواهدی بر کتابت در قرون اولیه ارائه می‌گردد.

موتسکی در کتاب مبادی فقه اسلامی با تحلیل المصنف عبدالرزاق، رأی ساخت را در تقدم فقه بر حدیث، مردود می‌نگارد.^{۱۶۸}

همچنین شولر و فان اس در تعدیل دیدگاه ساخت و تضعیف برخی آرای او کوشش کردند. نوشته‌های مایکل کوک را در بررسی مخالفان نگارش حدیث نیز می‌توان از همین قسم قلمداد کرد.^{۱۶۹}

از مسائلی که از سال‌های ۱۹۷۰م، به بعد در میان غربیان شکل گرفت، مسأله تاریخ‌گذاری حدیث است. این‌که چگونه می‌توان با بررسی سند یا متن و یا هر دو، زمان شکل‌گیری حدیث و صدور حدیث را به دست آورد.

اولین کسی که به این کار دامن زد مارستون اسپیت است که درباره یک حدیث پیامبر از طریق

۱۶۸. مجله معارف، دوره بیستم، ش ۳، ص ۵۱-۵۳.

۱۶۹. فصلنامه علوم حدیث، ش ۸ و ۹ و ۱۰، صفحات، ۲، ۲۹، ۴۰.

مقایسه‌های متنی به تعیین تاریخ آن اقدام کرد. از آن پس ماهر جرار درباره مفهوم شهادت در جهاد، یوری روبین درباره حدیث الولد للفراش، لودوینک آمن درباره احادیث خنده و مزاح، کیستر درباره احادیث ناخن گرفتن به این پژوهش‌ها دامن زدند.^{۱۷۰}

در پایان می‌توان ادعا کرد که امروزه دو مکتب و جریان درباره حدیث به چشم می‌خورد: یکی دیدگاه کسانی که به شکاکیت افراطی در حدیث دامن می‌زنند و در مسأله کتابت، اسناد و صدور حدیث، تشکیک جدی دارند و می‌توان آن را مکتب گلدزیهر و ساخت نامید.

و دیگری دیدگاه معتدل‌تر و واقع‌بینانه‌تر و منصفانه‌تر که با تحقیقات گسترده‌تری ضمن نقد پارهای از دیدگاه‌های ساخت و گلدزیهر، شواهدی بر برخی از باورهای مسلمانان ارائه کردند و می‌توان در میان اینان از موتسکی نام برد.

کتابنامه

- الآثار، أبو یوسف یعقوب بن إبراهیم الأنصاری (م ۱۸۲ق)، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- الاستشراق فی السیرة النبویة، عبدالله محمد الأمين النعیم، بی‌جا: المعهد العالمی للفکر الاسلامی، ۱۴۱۷ق / ۱۹۹۷م.
- الاسلام فی تصورات الغرب، د. محمد حمدی زقزوق، قاهرة: مکتبة وهبة، اول، ۱۴۰۷ق / ۱۹۸۷م.
- اضواء علی اخطاء المستشرقین فی المعجم المفهرس لألفاظ الحدیث النبوی، سعد المرصفی، کویت، دارالعلم.
- تاریخ حركة الاستشراق، یوهان فوک، تعریب: عمر لطفی العالم، دمشق: دارقتیبه، ۱۴۱۷ق / ۱۹۹۶م.
- تطور الاستشراق فی دراسة التراث العربی، عبد الجبار ناجی، بغداد: دار الجاهد، ۱۹۸۱م.
- دایرة المعارف مستشرقان، عبد الرحمان بدوی، ترجمه: صالح طباطبایی، تهران: انتشارات روزنه، ۱۳۷۷ش.
- شرق‌شناسی، شرقی که آفریده غرب است، ادوارد سعید، ترجمه: اصغر عسگری خانقاه و حامد فولادوند، تهران: عطایی، ۱۳۶۱ش.
- صحیح مسلم، مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری (م ۲۶۱ق)، تحقیق: محمد فؤاد عبدالباقی، قاهره: دار الحدیث، اول، ۱۴۱۲ق.
- طبقات الحفاظ، عبد الرحمان بن ابی بکر السیوطی (م ۹۱۱ق)، تحقیق: علی محمد عمر، قاهره: مکتبة الثقافة الدینیة، ۱۴۱۷ق.
- طبقات المستشرقین، د. عبد الحمید صالح حمدان، دمشق: مکتبة مدبولی.
- فرهنگ خاورشناسان مشهور، ۲ ج، نصر الله نیک بین، تهران: انتشارات آرون، ۱۳۷۹.
- فرهنگ کامل خاورشناسان، عبد الرحمن بدوی، ترجمه: شکر الله خاکرند، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵ش.

- الفهارس و مكاتبا عند المحدثين، سعد المرصفي، كويت: منشورات ذات السلاسل، ١٤٠٩ق.
- فهرست مخطوطات العربية بالمكتبة الملكية في برلين - المانيا الجزء الثاني من ١٠٣٣ - ٢٨١١، اعداد: وليم ألوارد، برلين: بي نا، ١٨٩٧م.
- المستشرقون، نجيب العقيقي، ٣ ج، قاهره: دار المعارف، ١٩٦٥م.
- المستشرقون والحديث النبوي، د. محمد بهاء الدين، اردن: دار النفايس، ١٤٢٠ق / ١٩٩٩م.
- المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوي، رتبه ونظمه لفيف من المستشرقين، ليدن: مكتبة بريل، ١٩٣٦م.
- مفتاح كنوز السنة، محمد فؤاد عبد الباقي، بيروت: دار القلم، ١٣٦٤ق.
- مفتاح المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوي، مأمون صاغر جي، دمشق: دار الفكر، ١٤١٧ق.
- مناهج المستشرقين، تونس: المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم، ١٩٨٥م.
- المتقى من دراسات المستشرقين، صلاح الدين المنجد، بيروت: دار الكتاب العربي، ١٣٩٦ق.
- موسوعة المستشرقين، عبد الرحمن البدوي، بيروت: دار العلم للملايين، سوم، ١٩٩٣م.
- نقد آثار خاورشناسان، مصطفى حسيني طباطبائي، تهران: چاپخش، ١٣٧٥ش.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی